

RECENZII ȘI NOTIȚE BIBLIOGRAFICE REVIEWS

Recenzii

BUCUREȘTI. 550 de ani de la prima atestare documentară (1459-2009), ArCuB – CENTRUL DE PROIECTE CULTURALE AL PRIMĂRIEI MUNICIPIULUI BUCUREȘTI, Ediție coordonată și îngrijită de Radu Oltean, 290 p. (ISBN 978-973-0-07036-1).

Volumul, respectiv albumul pe care-l prezentăm, este editat de Centrul de Proiecte Culturale al Primăriei Municipiului București (ArCuB) și cuprinde texte semnate de Prof. Dr. Constantin Rezachevici („Bucureștii Evului Mediu, până la 1821”, p. 10-64), Dr. Adrian-Silvan Ionescu („Trei secole de modă în București”, p. 65-99), Dr. Cezara Mucenic („Case, palate, biserici, străzi mari și mici în Bucureștii secolelor XIX-XX”, p. 100-133) și Emanuel Bădescu („Grădinile vechiului București”, p. 134-139). Toate cele 139 de pagini de text, ca și alte 167, până la totalul de 290 de pagini, cât subsumează volumul, sunt ilustrate cu reproduceri de fotografii și stampe vechi, din colecțiile Bibliotecii Academiei Române, ale Muzeului Municipiului București, ale Muzeului Național de Artă al României, ale Muzeului Militar Național, ale Arhivelor Naționale, precum și din colecții particulare, din cărți, reviste și ziare de epocă. Nu lipsesc nici fotografii moderne sau din istoria recentă a Bucureștilor. În total sunt incluse în volum 612 imagini în alb-negru și în culori, dintre care 36 de imagini cu biserici, în afară de bisericile incluse în ansamblul altor reproduceri fotografice.

Coordonatorul volumului este Radu Oltean, care semnează Cuvântul Înainte, ce cuprinde nu doar o trecere în revistă a principalelor etape de dezvoltare a „capitalei uneia dintre marile țări ale Europei” (p. 8), ci și un semnal de alarmă privind starea în care a ajuns această capitală, datorită calamităților naturale, năvălirilor străine, războaielor din trecut, dar și abuzurilor de tot felul din timpurile noastre, care nu conțin să afecteze, uneori iremediabil, și ceea ce a mai rămas din vechea rețea urbană a orașului de pe malurile Dâmboviței.

Reținem din sinteza etapelor istorice ale Bucureștilor, semnată de Prof. Dr. Constantin Rezachevici, că cea primă atestare documentară a orașului București, de la care s-au împlinit 550 de ani, se află într-un hrisov emis de către Vlad Țepeș, domnul Țării Românești, la 20 septembrie 1459. Se precizează, în finalul aceluia act, cum că „S-a scris în septembrie 20, în Cetatea București, în anul 6968 (de la facerea lumii, *n.n.*) – 1459 (de la Hristos, *n.n.*)”. Urmează de îndată semnătura: „Io Vlad Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn”. Fotocopia hrisovului, aflat în stare avansată de degradare, se află la p. 15.

Recenzii

Evident că această primă atestare a „Cetății lui Bucur” nu reprezintă momentul începutului ei. În urma unor extinse cercetări arheologice s-a constatat o permanentă locuire a teritoriului actualei așezări de pe malurile Dâmboviței, încă „din cele mai vechi timpuri” (p. 10), adică cu mult înainte de perioada Evului Mediu, de la care pornește autorul, când pomenește de cele „40-60 de cătune medievale, fiecare cu doar 12-15 bordeie”, ce împânzeau acest spațiu, care va constitui vatra uneia dintre cele mai extinse așezări urbane din timpurile noastre.

Și pe plan bisericesc, Bucureștii s-au plasat între cetățile de frunte ale Țării Românești, mai ales începând cu 1668, când a fost mutat aici oficial scaunul mitropolitan, de la Târgoviște. Făcând această precizare, ne referim desigur la Biserica – instituție, pentru că atunci când avem în vedere lăcașuri de cult, este neîndoielnic faptul că acestea au existat în cetatea Dâmboviței, dintru începuturile ei.

Capitolul „Biserici și mănăstiri de călugări”, din textul istoric semnat de profesorul Constantin Rezachevici, se încheie cu menționarea ctitoriei de la Mihai Vodă, dar autorul va continua și în capitolele următoare, în care prezintă istoria Bucureștilor, până în secolul al VIII-lea inclusiv, să consemneze și alte lăcașuri de cult, înălțate între timp în noua capitală a Țării Românești.

Capitolul următor în alcătuirea volumului, text dedicat celor „Trei secole de modă în București”, cu o valoare cultural-informativă deosebită, a fost semnat de dr. Adrian-Silvan Ionescu iar istoricul de artă dr. Cezara Mucenic este autoarea studiului intitulat „Case, palate, biserici, străzi mari și mici în Bucureștii secolelor XIX și XX”. Este interesantă, din punctul nostru de vedere, în special evidențierea de către cercetătoare a construcțiilor bisericești, ctitorite tot în capitală, în următoarele trei secole, după cel al XVIII-lea.

Reținem din finalul studiului D-nei Cezara Mucenic o remarcă pertinentă, cum că „Bucureștii mijlocului de secol XX erau un oraș întins, în care se amestecau străzi și case vechi, cu lăcașuri de cult, cele mai bătrâne măturii zidite ale trecutului său” (p. 120). Desigur că se adăugau clădiri noi, moderne care împreună cu cele dintâi conturau imaginea unei capitale europene cu o identitate inconfundabilă.

O litografie cu panorama Bucureștilor, surprinsă de pe Dealul Filaret, semnată de R. Bieliz și Czerny, litografie păstrată în fondul de Stampe al Academiei Române prezintă o imagine cu adevărat impresionantă a capitalei, în care turllele de biserici par mâini întinse către cer, implorând protecția divină asupra celor care dau viață urbei de la a cărei primă consemnare tocmai s-a împlinit mai bine de o jumătate de mileniu. Sunt vizibile în total 62 de turlle.

Întregitor al unei complete imagini a Bucureștilor este și textul intitulat „Grădinile Vechiului București”, semnat de istoricul Emanuel Bădescu (p. 134-139).

Și ceea ce urmează acestui capitol, întinzându-se până la pagina 290, care reprezintă finalul volumului, sporește și mai mult valoarea istorică și cultural-artistică a acestei apariții editoriale. Sunt orânduite în pagini fotografii, imagini din perioada regalității, cu chipurile monarhilor români și cu palatul regal, cu demnitarii Curții, cu reprezentanții armatei, apoi imagini ale bulevardelor și străzilor pe care se mișcă atelaje trase de boi, apoi limuzine și din nefericire și care militare, cum s-a întâmplat să fie în cele două războaie, care n-au cruțat nici Bucureștiul. Gara de Nord și Gara Filaret, puncte de sosire și de

Recenzii

plecare în și din principala urbe a țării, sunt prezentate în imagini deosebit de sugestive. Arterele comerciale foarte animate, mijloacele de transport urban, de la tramvaie cu cai până la cele electrice, monumente statuare celebre, parcuri, grădini, interioare somptuoase de vile sau apartamente moderne, piețe, imobile ale instituțiilor publice și încă alte aspecte ale tumultuoasei vieți a capitalei ilustrează în chip aparte volumul.

Inevitabil, apar imagini cu distrugerile provocate de cutremure. Nu puteau lipsi instantanee din „epoca de aur”, surprinzând, între altele, demolarea bisericii Sfânta Vineri. Documentele fotografice sunt cu atât mai tulburătoare, cu cât astăzi asemenea evenimente, precum cele pe care le evocă, păreau trecute de mult în istorie, însă se pare că redevin actuale. Să amintim doar preconizata demolare a bisericii **Bărbătescu-Vechi** din calea Rahovei, datată de pe la începutul secolului al XVIII-lea.

Încheiem cu aprecierea întru totul pozitivă a inițiativei Centrului de Proiecte Culturale al Primăriei Municipiului București de a fi pus la îndemâna publicului larg un volum cu caracter istoric, cultural și artistic de o înaltă ținută.

Ioan Abrudan

Sf. Vasile cel Mare, *Omilii despre rai*, isbn 9786068117157, Doxologia, 2010, 99p

Anul 2009 a fost Anul comemorativ-omagiial al Sfântului Vasile cel Mare și al celorlalți Sfinți Capadocieni. Această omagiere a prilejuit apariția a numeroase studii, lucrări, volume de mare amploare (precum *Studia Basiliana*, I-III, editura Basilica) care au reamintit importanța covârșitoarea a persoanei umane și a teologiei Sfântului Vasile (330-379), scoțând, totodată, în evidență noi aspecte, noi perspective de cercetare a operei și a vieții acestui stâlp al Ortodoxiei.

În ecoul acestei comemorări a Marelui capadocian, editura Doxologia ne oferă un real eveniment editorial: Sfântul Vasile cel Mare – **Omilii la Facerea omului; Omilie despre Rai**. Spunem eveniment fiindcă aceste omilii, scrise de Sfântul Vasile cel Mare în 378, în ultimii săi ani de viață, nu au mai fost publicate vreodată în România într-o traducere modernă. Cele trei omilii au fost traduse din limba greacă veche de Părintele ieromonah Lavrentie Carp, licențiat în teologie pastorală al Facultății „Dimitru Stăniloae” din Iași și masterand în filologie clasică la Facultatea de Litere din cadrul Universității „Al. I. Cuza”.

Un aspect pe care trebuie să îl subliniem este faptul că aceste tâlcuiri văd pentru prima dată lumina tiparului într-o ediție integrală. Unele ediții mult mai vechi conțineau o variantă scurtă a lor iar traducerea prezenta, din nefericire, lacune și incongruențe care puteau da naștere la interpretări eronate și abuzive. Editura Doxologia ne prezintă varianta lor completă, cea care se găsește în *Patrologia Graeca* a lui J.-P. Migne (vol. 30, coll. 9-71), această variantă din urmă fiind una mult mai bună decât cea inclusă în cealaltă mare colecție de opere patristice, *Sources Chretiennes*.

Se știe că **Hexaameron**-ul Sfântului Vasile cel Mare cuprinde nouă omilii la cartea Facerii. Ediția franceză a textului grec consideră cele două omilii despre alcătuirea omului

Recenzii

drept Omiliile a zecea și a unsprezecea la **Hexaameron**. Împreună cu Omilia despre Rai ele alcătuiesc un ciclu exegetic despre om conceput de Sfântul Vasile în continuarea **Hexaameron**-ului. Miezul lor îl constituie problematica: omul – chip al lui Dumnezeu chemat să dobândească asemănarea. Dacă chipul lui Dumnezeu stă în minte, în sufletul nostru și se întipărește și în trup, în forma și în mișcările sale, căutarea virtuții prin lucrare și săvârșirea binelui cu fapta reprezintă calea către asemănarea cu Dumnezeu. Sfântul Vasile cel Mare spune că faptul de a fi după chipul lui Dumnezeu este începătură și rădăcină a binelui, dar asemănarea cu Dumnezeu vine prin lucrare, din ostenele omului, din petrecerea sa virtuoasă în decursul întregii sale vieți. Sfântul Vasile ne spune el însuși cum ne facem după asemănare: „Prin Evanghelie. Căci ce este creștinismul? Asemănarea cu Dumnezeu după cât este cu puțință firii omului. De ai primit a fi creștin, sârguiește-te să te face asemenea cu Dumnezeu! Îmbracă-te în Hristos! Cum se va îmbrăca cel ce nu este pecetluit? Cum se va îmbrăca cel ce nici botezul nu l-a primit? Căci cel ce n-a primit haina nesticăciunii va sta foarte departe de asemănarea cu Dumnezeu” (I, 21, p. 51).

Să citim aceste omilii ale Sfântului Vasile cu evlavie și cu multă luare aminte fiindcă Sfinții, ca prieteni ai lui Dumnezeu (*In* 15, 14), ne dezvăluie ce vrea Dumnezeu să facem cu viața pe care am primit-o. Ei ne explică rațiunea pentru care am fost creați. Să lăsăm deoparte pentru o clipă ce spune lumea că este omul (un produs sau cel mult un animal rațional) și să vedem ce spune Dumnezeu-Omul că este omul pentru care S-a răstignit.

Dragoș Dâscă
Redactor editura Doxologia, Iași

Sf. Asterie al Amasiei, *Omilii și predici*, isbn 9789736161223, EIBMBOR, 2008, 229 p

Episcopul este „omul inspirat și dumnezeiesc, învățat în toată cunoștința sfântă” ne învață Sfântul Dionisie Areopagitul. Un astfel de arhiereu a fost și Asterie al Amasiei, un alt rod binecuvântat al Capadociei. Nu s-a bucurat de faima marilor Părinți Capadocieni: Sfinții Vasile al Cezareei Capadociei (330-379), Grigorie al Nazianzului (329-389) și Grigorie al Nyssei (335-395), și prin urmare, se cunosc puține date despre viața și activitatea lui Asterie. Se știe că era de formație sofistă și că a fost episcop înainte de 390 la Amasia, oraș din Pont, unde i-a urmat lui Eulalios la episcopat. S-a săvârșit din această viață, având o vârstă înaintată, la o dată neștiută, în prima jumătate a secolului al V-lea.

Prilejul acestui scurt priplu de istorie patristică îl constituie publicarea, la Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, a volumului *Omilii și Predici*, cuprinzând diverse scrieri (puținele care au mai supraviețuit până la noi) ale lui Asterie, episcopul Amasiei, această carte fiind rezultatul efortului de traducere din limba greacă realizat de vrednicul de pomenire Pr. Prof. Dumitru Fecioru.

Se știe că Asterie a făcut o intensă misiune pentru îndreptarea moravurilor contemporanilor săi. Precum arată această carte, el a fost un scriitor preocupat îndeosebi de etica creștină, multe din paginile sale amintind de ascuțimea și de aplombul moralizator al Sfântului Ioan Gură de Aur. Autorul mărturisește: „toate aceste cuvinte ținesc spre un

singur scop, anume că se cuvine să trăim ca niște creaturi de o zi, așteptând semnalul ieșirii din viață”. Ideea că această viață se constituie în pledoaria pe care creștinul o va face în fața Marelui Judecător, reprezintă un alt reper în jurul căruia pivotează strădaniile sale oratorice. Atât omiliile, cât și predicile sunt îmbibate de vocabularul juridic al vremii, dar, datorită măiestriei retorice, acest lucru nu afectează stilul, ci, dimpotrivă, creează un impuls mobilizator. Faptele creștinului sunt haina cu care se va îmbrăca pentru a se înfățișa la Judecată; fiecare poartă o haină conform cu felul său de viață, fie este strălucitor și cinstit, fie este rău și asemenea unei haine sărăcicioase: „În felul în care se spune că Abel strigă către Dumnezeu, în același chip se va spune că fapta cea bună dă mărturia despre cel ce a săvârșit-o...”. Tema rugăciunii este de asemenea tratată de episcopul Amasiei în omiliile sale. Rugăciunea este bogăția cea mai mare și mai frumoasă, care face să înflorească viața și asigură mântuirea, iar „cel care se roagă seamănă cu un răstignit și după atitudinea trupului, și după starea lui sufletească”. Postul este „icoană a vieții viitoare”, iar creștinul nu trebuie să fie nepăsător sau să se descurajeze din cauza unei părute greutăți fiziologice, fiindcă „în post sufletul are chipul lui Dumnezeu”.

Celor care din cauza lipsei de cultură acuză creștinismul că ar fi o religie anti-feminină sau care înjosește femeia, le recomandăm citirea cu răbdare a Predicii la textul din Evanghelia după Matei: *Dacă este îngădui omului să-și lase femeia lui pentru orice pricină*. Cităm și un pasaj elocvent: „<Bărbaților> îngrijirile femeilor voastre să vă umple de rușine! Oricât de mult ați putea să vă supărați, puneți în paralel durerile unei singure nașteri cu supărările pricinuite de femeie și veți găsi că motivul supărărilor voastre este învins”. Asterie consideră că un alt exemplu pentru importanța cinstirii femeii îl reprezintă soția lui Iov, care nu-l împinge pe acesta la hulă din răutate, ci din iubire; doar ea i-a stat mereu aproape, curățindu-i rănilor și fiindu-i părtașă la suferință: „Pentru aceea, din pricina dragostei preamari și peste măsură pentru bărbat, a căzut și în păcatul hulei lui Dumnezeu: pentru că bărbatul său să nu se mai chinuie mult timp și să nu-l mai vadă în nenorocirile fără de sfârșit”.

Importanța deosebită a acestei cărți este amplificată și de atestarea folosirii semnului Sfintei Cruci de către creștinii acelor veacuri de început ale Creștinismului. O întâlnim în *Ecfrasă la mucenicia preaslăvitei Mucenițe Eufimia* (lectură obligatorie pentru cei pasionați de pictura bizantină): „în timp ce se roagă, se vede deasupra ei **semnul** căruia se închină creștinii și **pe care și-l fac...**”. Nu în ultimul rând, tot în paginile prezentului volum (la *Cuvânt de laudă la Sfinții Mucenici*), găsim menționată cinstirea sfințelor moaște de către creștinii veacului al IV-lea și trebuie să subliniem că în timpul controverselor iconoclaste, scrierile lui Asterie au fost folosite drept argument pentru vechimea și legitimitatea cinstirii și închinării la sfințele icoane.

Omiliile și predicile fericitului episcop Asterie al Amasiei ne arată că moravurile societății au rămas aceleași, că ostilitatea împotriva vieții creștinești e mai frecventă în rândul creștinilor decât în cel al păgânilor, dar responsabilitatea ne aparține. Orice creștin trebuie să ia aminte la felul său de viață; fiecare creștin trebuie să-și însușească îndemnul: „pregătește-ți o bună apărare când vei învia!”.

Dragoș Dâscă

Alexander Schmemmann, *Maica Domnului*, traducere Cezar Login, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2010, 117p. (ISBN: 978-973-1799-21-6)

Acest mic volum este alcătuit dintr-o serie de predici, rostite în limba rusă la Radio Libertatea – fiind transmise pentru ascultătorii din fostul URSS, supuși unei intense ofensive ateiste - și, în partea a II-a, din studii publicate în reviste ca *Marian Studies* sau *The University of Dayton Review* – adresate deci credincioșilor apuseni, înstrăinați de o „tradiție mariologică”. Ținând cont de publicul vizat, am crede la prima vedere că avem de-a face cu o lucrare de popularizare. Totuși nivelul teologic nu este defel unul simplist; dimpotrivă, întâlnim pagini de adâncă reflecție, dublate de folosirea pe alocuri a unui limbaj bogat în simboluri și intuiții care fac să avem de-a face cu probabil cea mai „poetică” lucrare dintre cele scrise de părintele Schmemmann.

Partea I-a a cărții, „Născătoarea de Dumnezeu” (p. 11-50), este centrată pe expunerea semnificației sărbătorilor prin care este cinstită Maica Domnului: Nașterea, Buna-Vestire, Intrarea în Biserică, Soborul, Acoperământul și Adormirea. Tradiția liturgică scoate în evidență rolul excepțional și unic jucat pe care Maria, Maica Domnului Iisus Hristos, îl are în credința creștină și în viața Bisericii. (Nu întâmplător în Rusia există mai mult de 300 de icoane făcătoare de minuni ale Maicii Domnului...) Din precaritatea referințelor nou-testamentare despre Fecioara Maria, Maica Domnului, nu trebuie să tragem concluzia că cinstirea adresată ei ar fi o denaturare, o invenție târzie în istoria Bisericii: pentru corecta înțelegere a acestei „tăceri” semnificative se cuvine a fi folosită o altă metodă de abordare – nu una exterioară, „științifică”, bazată pe dovezi, ci una internă, bazată pe o experiență personală, ca dar al iubirii (p. 17).

Învățătura creștină despre Maica Domnului s-a axat în special pe Pururea-Feciorie. Nu este aici o trădare a feminității, ci dimpotrivă, o maximă potențare a acesteia: „Chipul Maicii Domnului ne arată, în primul rând, chipul unei femei” (p. 24). Relevanța acestui aspect în lumea de astăzi, devenită pe de-a-ntregul „masculină”, deci guvernată de mândrie și de agresiune, este imens. Chipul Maicii Domnului, a Maicii Fecioare, „se opune acestora și le respinge prin simpla ei prezență: imaginea smereniei și curăției nețărnuite, dar totuși plină de frumusețe și putere; imaginea iubirii și a biruinței iubirii” (p. 25).

Partea a II-a, „Maria: Arhetipul umanității” (p. 53-67), surprinde relația dintre mariologie și antropologie. Plecând de la premiza că dogma apare ca răspuns la o erezie, și că înțelegerea celei dintâi este facilitată și de înțelegerea învățăturii greșite la care ea răspunde, părintele A. Schmemmann lansează întrebarea: Care erezie este repinsă prin mariologie? Nu există nici o îndoială, ni se spune, că această „erezie” îl privește pe om și natura umană. Această erezie antropologică, dominantă în gândirea modernă, are o dublă dimensiune: una minimalistă și una maximalistă. Adică omul fie este marcat de o rețea impersonală de legi naturale, fiind redus la statutul de rezultat și „instrument” al acestora, fie îi sunt atribuite drepturi și libertăți absolute, fiind respinsă orice limitare a „potențialului” uman. În mod paradoxal, aceste două extreme sunt oarecum îmbinate în concepția antropologică modernă, fapt care duce la o veritabilă „distorsionare existențială”, nu doar teoretică (p. 56-57).

Pe cu totul alt plan este rezolvată contradicția dintre minimalismul și maximalismul antropologic în cazul Maicii Domnului. Soluția a fost dată de integrarea mariologiei în

hristologie, care a avut loc în timpul marilor dezbateri din secolele al IV-lea și al V-lea, când s-a precizat termenul de *Theotokos* – „Născătoare de Dumnezeu”. Pe de o parte, s-a surprins astfel rolul „instrumental” al Mariei în iconomia mântuirii, dar pe de altă parte, s-a și subliniat că „instrumentul” este o persoană. Răspunsul *Fiat!* al Fecioarei Maria, „roaba Domnului” (Lc. 1,38), arată în chip paradoxal că „mântuirea nu mai este o operație de salvare a unei ființe inferioare și pasive ontologic; ci este descoperită ca fiind o reală sinergie, o cooperare între Dumnezeu și om” (p. 63).

Consecința directă este aceea că, „înțeleasă corect, mariologia este *locusul teologic* prin excelență al antropologiei creștine” (p. 64). În Fecioara Maria noțiunile de „dependență” și „libertate” – specifice minimalismului, respectiv maximalismului antropologic – nu se mai exclud reciproc. În experiența unică a Mariei, „libertatea” devine însuși conținutul „dependenței”, una împlinindu-se veșnic în cealaltă ca viață, bucurie, cunoștință, comuniune și deplinătate (p. 65). De aici semnificația profundă a expresiei de la Buna-Vestire: *Bucură-te!*, care trimite la desăvârșirea umană unică a Maicii Domnului și la relația unică a ei cu Fiul său, Mântuitorul nostru Iisus Hristos.

Partea a III-a, „Mariologia în ortodoxie” (p. 71-83), reia și amplifică unele aspecte deja prezentate. Specific Ortodoxiei este că în cadrul ei nu există un capitol special, o „mariologie”, și, pe de altă parte, cinstirea Maicii Domnului pătrunde întreaga viață a Bisericii – ea este o „dimensiune” atât a dogmei cât și a spiritualității, atât a hristologiei cât și a eclesiologiei (p. 72). Cinstirea Maicii Domnului, deși nu articulată în întregime în formule dogmatice, nu este mai puțin reală, mai ales dacă ținem cont de afirmația că „Liturghia este locul principal, poate chiar exclusiv, al mariologiei în Biserica Ortodoxă” (p. 74). Sunt cel puțin trei aspecte ce trebuie avute în vedere: 1) tema Mariei ca „Eva cea nouă” sau dimensiunea cosmologică a mariologiei, în care se întâlnesc ca într-o unică taină relația dintre Dumnezeu și lume, relația Lui cu poporul ales și, în fine, cu Biserica, 2) tema Mariei ca Templu – „loc al prezenței divine, al întâlnirii dintre Dumnezeu și om, al descoperirii slavei dumnezeiești”, și 3) tema Adormirii sau dimensiunea eshatologică a mariologiei, în care se arată că Maria, „în virtutea iubirii ei depline față de Dumnezeu și a dăruirii sale depline, a desăvârșitei sale ascultări și smerenii, este începutul învierii celei de obște pe care Hristos a vestit-o în lume” (p. 76-77).

Nu mai insistăm asupra considerațiilor eclesiologice și a legăturii intrinseci dintre Maica Domnului și Biserica; ne rezumăm aici la a reda doar teza principală a păr. Schmemmann, aceea că, fiind o „icoană” a Bisericii, Maria este „imaginea și personificarea lumii”, că dincolo de structura văzută a Bisericii ca instituție se regăsește „smerenia biruitoare a Bisericii, așa cum este ea personificată în Maria” (vezi p. 78-83). Vom preciza însă că există o profundă legătură a mariologiei nu doar cu hristologia sau eclesiologia, ci și cu pnevmatologia. Este o concluzie pe care cititorul o trage în urma lecturii părții a IV-a, intitulată chiar „Maria și Sfântul Duh” (p. 87-100). La p. 91 autorul descrie experiența Bisericii ca „eshatologie prezenteistă” (expresia am preluat-o de la Karl Ch. Felmy), nu doar ca un capitol viitor în viața de după moarte. Cu alte cuvinte, „noul veac” a fost inaugurat încă de la Cincizecime și ține de prezența continuă a Duhului Sfânt în mediul eclesial. În ceea ce o privește pe Fecioara Maria, relația cu Duhul Sfânt începe de la „Cincizecimea sa personală” (Lc. 1,35). Duhul îi dă Mariei, în Hristos, Viața, iar Maria devine cu adevărat

Recenzii

„prima și cea mai deplină epifanie” a Duhului (p. 93-95). Criza sau discrepanța dintre aspectele „insituționale” și „spirituale” ale Bisericii își găsesc în ultimă instanță rezolvarea în „taina Mariei”, care înseamnă „taina Duhului Sfânt” (p. 97).

„Maica Domnului în Liturgia Răsăriteană” (p. 113-116) constituie ultima parte a cărții. Aici sunt prezentate cele patru mari expresii ale mariologiei în cultul bizantin: rugăciunile adresate Maicii Domnului, sărbătorile închinatelor ei, iconografia Maicii Domnului și, în fine, pietatea liturgică (cum ar fi de exemplu *Imnul Acatist*). Sunt reevocate teme mariologice cum ar fi „noua Evă”, Fecioara Maria ca „icoană a lui Hristos” și „icoană a Bisericii sau ca „răsăritul zilei celei de taină”, pregustare a Împărăției lui Dumnezeu. Concluzia trasă de părintele Alexander Schmemmann vine firesc: „cultul” Mariei nu este un element autonom în cadrul Tradiției Bisericii, ci o dimensiune esențială a cosmologiei, antropologiei, eclesiologiei și eshatologiei creștine. De asemenea, nu este o „creație” a Bisericii, ci o autorevelație a ei: nu este nici măcar o doctrină, ci „viața și mireasma învățurii creștine” (p. 117).

Ciprian Iulian Toroczkai

***Credința și mărturisirea ei*, isbn 978-606-8117-80-5 Doxologia, Iași, 2011, 538p.**

Anul 2010 a fost decretat de Sfântul Sinod „Anul omagial al Crezului Ortodox și al Autocefaliei românești”; inițiativa a fost prilejuită de aniversarea a 1685 de ani de la Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325) și a 125 de ani de la recunoașterea oficială a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române (1885). Acest prilej de sărbătoare a fost marcat de Editura DOXOLOGIA a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei prin numeroase apariții editoriale, precum: acatistele și viețile Sfinților teologi apărători ai credinței de la Niceea (Sfântul Ierarh Nicolae, Sfântul Ierarh Spiridon), cărți teologice de referință dedicate marilor Sfinți dogmatiști ai Bisericii (Jean-Claude Larchet „Sfântul Maxim Mărturisitorul – mediator între Răsărit și Apus”). Parte a aceluiași demers de sprijinire a acestui proiect sinodal de anvergură este și volumul de față, „Credința și mărturisirea ei”, care cuprinde studii, traduceri și recenzii având ca temă centrală virtutea credinței.

Avându-i drept coordonatori pe Părintele profesor Petre Semen și Părintele diacon Liviu Petcu, această lucrare complexă abordează subiecte de referință pentru teologia credală: geneza Crezului ortodox, aspecte filologice fundamentale (e.g. *homoousios*), precizarea învățurii de credință și mărturisirea ei (așa cum a fost transmisă de Mântuitorul Hristos, Sfinții Apostoli și Sfinții Părinți), apologia credinței, credință și cunoaștere, puterea credinței, tradiție și înnoire în dreapta credință, învățături dogmatice axate pe Crezul ortodox dezbătute la Sinoadele Ecumenice.

Volumul „Credința și mărturisirea ei” reunește studii ale unor academicieni, profesori universitari de teologie, specialiști în filologie clasică, tineri doctoranzi și masteranzi. Deși toate studiile prezintă un deosebit interes pentru cel interesat de atât de variatele aspecte ale teologiei credale, vom evidenția câteva titluri: academician Alexandru Boboc, „Idea de transcendență: perspectivă metafizică și perspectivă teologică”, academician

Recenzii

Gheorghe Vlăduțescu și Sabin Totu, „În-credințare și credință”, Pr. Petre Semen, „Ce ne spune Biblia despre credință?”, Arhid. Constantin Voicu, „Problema homoousios la Sfântul Atanasie cel Mare”, Adrian Muraru, „«Crede și nu cerceta!» – note în marginea unui enunț clasic”, Marius Telea, „Contribuția călugărilor sciți la precizarea învățăturii hristologice formulate de Sinodul al IV-lea Ecumenic (451). Evidențierea contextului istoric și reliefașarea aspectelor doctrinare”. Semnalăm traducerea inedită a mărturisirii de credință a celor 318 Sfinți Părinți adunați la Niceea (325), realizată de Părintele Lavrentie Carp sau traducerea unui frumos eseu teologic aparținând Sfântului Nectarie al Eghinei: „Decalogul Postului Mare. Despre Credință” (traducere semnată de Laura Enache).

Așa cum remarcă și coordonatorii în „Cuvântul înainte”, lucrarea „Credința și mărturisirea ei” se dorește a fi un sprijin și un imbold în aprofundarea, prețuirea și mărturisirea dreptei credințe: „Valoarea volumului de față trebuie cu atât mai mult prețuită astăzi, când în lume se manifestă tot felul de noi mișcări religioase, ideologii, tendințe ateiste, pseudo-credințe, orientări teosofice, oculte, sectare și sincretiste, convingeri intelectual-scientiste și așa-zise raționaliste. Se observă că, în zilele noastre, credința nu mai este trăită cu aceeași intensitate și vibrație spirituală ca în primele secole ale creștinismului, când creștinii erau adevărate ruguri aprinse pentru credința în Hristos și pentru trăirea și mărturisirea ei cu abnegație. Nutrim nădejdea că volumul va fi bine primit în mediile universitare, academice dar și în rândul credincioșilor preocupați de cunoașterea credinței celei drepte și de neîncetata cultivare și apărare a acesteia căci ea este «încredințarea celor nădăjduite, dovedirea lucrurilor celor nevăzute» (Evrei 11, 1), rădăcina tuturor virtuților și temelul bunei cinstiri de Dumnezeu”.

Dragoș Dască

Jean-Claude Larchet, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus*, ISBN 9786068117676, Doxologia, Iași, 2010, 239 p.

Apărută în Colecția „Patristica”, lucrarea „Sfântul Maxim Mărturisitorul – mediator între Răsărit și Apus”, scrisă de cunoscutul patrolog francez Jean-Claude Larchet, este o carte de referință pe care Editura DOXOLOGIA o prezintă cititorilor dornici de carte teologică autentică. Lucrarea cuprinde trei studii care, deși diferite ca tematică unul de celălalt, au un punct comun. Acest punct comun îl reprezintă inițiativa abordării unor subiecte care, în domeniul teologiei, al spiritualității și al eclesiologiei, au constituit surse de divergențe, apoi de diviziune și, în final, de separare între Răsăritul și Apusul creștin. Chestiuni teologice precum: *Filioque*, *Problema moștenirii adamice* și *Problema primatului roman*, toate abordate din perspectiva celui mai mare filozof dintre Sfinții Părinți – Maxim Mărturisitorul (590-662), constituie cei trei piloni dogmatici în jurul cărora este construit eșafodajul lucrării de față.

Sfântul Maxim consideră că *purcederea Duhului Sfânt de la Fiul (Filioque sau et Filio)* este o dogmă care trebuie respinsă dacă înseamnă că Fiul este cauza, cu Tatăl, după ipostas sau după esență, a Sfântului Duh (sau că Tatăl ar implica pe Fiul, după ipostas

Recenzii

ori după esență, când face să purceadă Duhul). În schimb, ea devine acceptabilă dacă înseamnă că, manifestat și comunicat veșnic ca energie, Sfântul Duh, ieșit de la Tatăl, vine prin Fiul sau de la Fiul, se odihnește în El și este manifestat și răspândit de El. În secolele următoare, chiar în timpul celor mai puternice controverse, Părinții greci vor păstra acest criteriu propus de Sfântul Maxim Mărturisitorul și vor rămâne deschiși unei receptări a lui *Filioque* înțeles dintr-o perspectivă iconomică, dar și pe planul teologic al lucrării și comunicării veșnice a energiilor divine.

În privința *problemei moștenirii adamice*, concepția Sfântului Maxim prezintă trei aspecte importante. În primul rând, iese în evidență importanța pe care Sfântul Maxim o recunoaște, în transmiterea urmărilor păcatului adamic, nașterii trupești, plăcerii și patimii care îi sunt atașate. În al doilea rând, se remarcă percepția sumbră a Sfântului Maxim despre omenirea căzută. El consideră că firea omenească este profund marcată de o înclinație spre păcat, care se datorează puternicei influențe exercitate de puterile răului prezente în trăsătura pătimitoare a omului și care se folosesc de aceasta în acțiunile lor; ea se datorează, totodată, și tendințelor care, în virtutea neascultării lui Adam, marchează această trăsătură pătimitoare: căutarea plăcerii și fuga de durere, din care apar cu ușurință patimile rele. În al treilea rând, remarcăm un aspect care îl distinge cel mai mult pe Maxim de ceilalți Părinți greci și îl apropie de Fericitul Augustin: el insistă foarte mult asupra slăbiciunii și neputinței voinței umane, introducând păcatul chiar în centrul dispoziției voinței și al celei de a alege.

În ceea ce privește *problema primatului roman*, ideea că papa este vicarul lui Petru (și *a fortiori* vicarul lui Hristos) este absentă din gândirea Sfântului Maxim. Vorbind despre fundamentul apostolic al Bisericii Romei, Sfântul Maxim se referă la Sfântul Petru și la Sfântul Pavel deopotrivă. Atunci când evocă „piatra” pe care este întemeiată Biserica, ca majoritatea Părinților, nu are în vedere persoana lui Petru, ci dreapta mărturisire a credinței în Hristos și împotriva acestei mărturisiri de credință consideră el că nu vor prevala porțile iadului. Atunci când elogiază un papă, Sfântul Maxim lasă să se înțeleagă că valoarea pe care i-o recunoaște ține mai puțin de funcția lui cât de credința sa și de fidelitatea sa față de credința ortodoxă. Concepția că papa ar fi, pentru Biserică, un principiu de unitate sau un nucleu vizibil de unitate este străină gândirii lui Maxim. Pentru el, principiul unității Bisericii este Hristos; izvorul adevărului dogmelor Bisericii este Mântuitorul Însuși. Ierarhia pe care Maxim o stabilește între Biserici și reprezentanții lor are drept criteriu fundamental mărturisirea credinței ortodoxe de către aceștia. Bisericile care mărturisesc credința ortodoxă aparțin sau, mai precis, sunt Biserica catolică; cele care nu o mărturisesc sunt în afara acesteia. Biserica Romei este asimilată de el Bisericii catolice atât timp cât mărturisește credința ortodoxă.

Așadar, cartea lui Jean-Claude Larchet reprezintă atât un amplu excurs în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul, unul dintre cei mai mari dogmatiști ai Ortodoxiei, cât și o invitație adresată celor ce iubesc scrierile Sfinților Părinți și care doresc să descopere noi perspective și abordări exegetice ale tezaurului patristic ortodox.

Dragoș Dâscă

Ioannis Romanides, *Dogmatica patristică ortodoxă: o expunere concisă*, traducere Dragoș Dâscă, Editura Ecclesiast, Sibiu, 2010, 152p. (ISBN: 978-606-92397-6-6)

Din nefericire, opera teologică a p. Ioannis Romanides (1927-2001) este puțin cunoscută la noi. Spunem din nefericire pentru că, așa după cum se spune și în Prefața lucrării pe care o recenzăm, vorbim despre „cel mai original, și totuși tradiționalist, teolog ortodox grec din diaspora ortodoxă contemporană”. Din acest motiv salutăm inițiativa publicării volumului de față, care conține prelucrarea de către editorul american (Pr. George Dion Dragas) a unor fișe pentru cursul de Dogmatică al p. Romanides (publicate inițial în greacă în 1972). În Introducere sunt rezumate în patru puncte de prof. de la Atena, G. Metallinos, principalele realizări ale autorului: 1) acordarea priorității metodei experiențiale patristice de a face teologie, 2) legarea teologiei academice de rugăciune și tradiția *Filocaliei*, 3) delimitarea „graniței intime” dintre dogmă și istorie și 4) contribuția la cercetarea autentică a elenismului (p. XV).

Structurată pe patru părți, lucrarea debutează cu prezentarea relației dintre Dumnezeu și lume (p. 3-11). Plecându-se de la distincția dintre „creat” și „necreat” și mai ales de la distincția dintre fire și energie în Dumnezeu, se arată că lumea a fost creată nu din necesitate, ci din voia liberă divină; starea ei era una relativ desăvârșită, având ca scop spre care să tindă Întruparea, manifestarea supremă a iubirii lui divine (care a și stat la baza creației).

Partea a II-a, „Sfânta Treime” (p. 13-45), relevă, în opoziție cu învățătura eretică gnostică despre existența a doi dumnezei, Dumnezeu Cel Înalt (bun) și Dumnezeu Demiurgul (rău), unicitatea ființială și tri-ipostaticitatea lui Dumnezeu. Principiul treimic este monarhia Tatălui, care face ca toate să fie comune în Dumnezeu, cu excepția însușirilor ipostatice: nenașterea și nepurcederea Tatălui, nașterea Fiului și purcederea Duhului Sfânt. Învățătura niceeană ortodoxă despre Sfânta Treime este dezvăluită treptat, trecându-se în revistă ereziile lui Pavel de Samosata și Lucian, înaintemergătorii lui Arie, precum și a acestuia din urmă. Împotriva învățăturilor lor doctrina ortodoxă a subliniat cu tărie egalitatea ființială și veșnică a Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt, păstrând în același timp realitatea distincției ipostatice. Astfel, deși noi nu știm ce sunt nenașterea, nașterea sau purcederea, știm de exemplu că Fiul este născut de Tatăl și că Tatăl naște pe Fiul, fără a fi capabili de a descrie conținutul modului de existență: „noi nu știm cum este ființa Tatălui în comparație cu ipostasul Fiului”, „știm doar că modurile de existență sunt necomunicabile și că restul se află în comun” (p. 25).

Probleme a mai ridicat și învățătura despre Duhul Sfânt – nu doar în ceea ce privește purcederea, ci și „trimiteră” iconomică a Duhului de la Tatăl *prin* Fiul. S-a ajuns la o dublă tradiție, una răsăriteană, centrată pe monarhia absolută a Tatălui, și una apuseană, care proclamă pe *Filioque*. În fapt, Occidentul latin a preluat și proclamat învățătura lui Augustin, cu consecințe grave asupra unor teme dogmatice esențiale (vezi un anume semi-sabelianism, greșita înțelegere a eternității lui Dumnezeu, imposibilitatea acceptării învățăturii despre îndumnezeire, infaibilitatea papală). Cu toate urmările sale nefaste, *Filioque* a ajuns însă să fie impus în Occident din motive politice, nu teologice.

Recenzii

Partea a III-a are ca subiect hristologia (p. 47-75). Ca și în capitolul anterior, este expusă aici hristologia în delimitarea învățaturii autentice a Bisericii față de erezii (premiza este că „hristologia și triadologia sunt una și aceeași dogmă”, p. 49). Interesant este că metoda de cercetare a autorului trimite mereu la respingerea teoriei neo-calcedonianismului, conform căreia fiecare Sinod Ecumenic a avut o înclinare fie către monofizitism, fie către nestorianism: „Astfel, monofizitismul și opiniile lui Chiril al Alexandriei au dominat Sinodul al III-lea Ecumenic, în timp ce Sinodul al IV-lea Ecumenic, conform apusenilor, înclină balanța către Tomos-ul lui Leon al Romei. Sinodul al V-lea Ecumenic este înclinat, din nou conform apusenilor, înspre monofizitism. Sinodul al VI-lea Ecumenic reface balanța din nou corectând greșelile celui de-al V-lea și revenind la linia lui Leon” (p. 53). Este o opinie eronată ce survine din falsă premiză că Părinții au utilizat speculația abstractă, intelectuală; ei însă au căutat neîncetat să păstreze „linia de mijloc” a învățaturii ortodoxe, evitând să cadă în extremele unei erezii sau alta.

Nu insistăm pe prezentarea dogmelor formulate de Părinți la Sinoadele III-VI Ecumenice, ci ne rezumăm la sublinierea importanței terminologiei în precizarea învățaturii de credință (vezi mai ales p. 57). De asemenea, mai amintim originala teză a autorului după care – contrar opiniei generale – rădăcinile monotelismului și monoenergismului s-ar regăsi, cel mai probabil, nu în monofizitism ci în nestorianism (p. 71). (Rămâne cu altă ocazie să dezvoltăm ideea că, în ultimă instanță, și disputa iconoclastă din jurul Sinodului VII Ecumenic – la care Romanides nu se oprește – ține tot de o problematică hristologică ...)

Ultima parte, „Ecclesiologia” (p. 77-127), este cea mai bogată și cea mai plină de intuiții originale secțiune a cărții. Expunerea urmează patru subpuncte: o perspectivă generală asupra Bisericii, Sfânta Tradiție a Bisericii, desăvârșirea creștină și eshatologia. La tot pasul sintetizarea învățaturii ortodoxe despre ecclesiologie, soteriologie sau eshatologie se îmbină cu respingerea unor învățături greșite, mai ales de sorginte romano-catolică, cum ar fi problema validității Tainelor (p. 81) sau problema naturii chinurilor iadului și a existenței purgatoriului (p. 101-103, reluate și la p. 125-127). Mai amintim aici doar temeinica expunere a învățaturii despre Sfânta Tradiție și transmiterea ei (p. 81 ș.u.) sau surprinderea relației strânse dintre desăvârșirea creștină și Taina Crucii și a Învierii (cu trimitere la teologia sacramentală și succesiunea apostolică în Biserică, p. 103 ș.u.).

Beneficiind, alături de un Index de nume și termeni (p. 140-151), și de o bibliografie a p. Ioannis Romanides (p. 129-138), lucrarea de față devine o bună introducere în gândirea acestui mare teolog ortodox grec din secolul XX. Dar scopul ei poate să vizeze și alte paliere: prezentând în paralel și textul neogrec după care s-a efectuat traducerea engleză, poate servi și ca mijloc de învățare sau aprofundare a acestei limbi. În orice caz, în această carte fiecare seminarist sau student teolog are la îndemână un compendiu clar și succint al învățaturii ortodoxe asupra principalelor teme dogmatice, necesar înțelegerii și memorării lor în punctele esențiale.

Ciprian Iulian Toroczkai

David Bradshaw, *Metafizica energiilor divine și Schisma Bisericii*, traducere Dragoș Dâscă și Vasile Bârză, Editura Ecclesiast, Sibiu, 2010, 303p. (ISBN: 978-606-92397-5-9)

Creștin ortodox american și profesor asociat la Universitatea din Kentucky, autorul acestei cărți face o impresionantă analiză comparativă a gândirii filosofico-teologice a Apusului și Răsăritului creștin, în expunerea sa – de larg interes pentru cei interesați de filosofie, teologie sau istoria medievală – regăsindu-se autori precum Augustin, Boethius sau Toma d'Aquino, respectiv Sfinții Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și Grigorie Palama.

Punctul de plecare îl constituie întrebarea retorică formulată de Tertulian: „Ce are în comun Atena cu Ierusalimul?” David Bradshaw arată că, în pofida prezumției că între filosofie și credință ar exista o contradicție indisolubilă – cea dintâi fiind predispusă să dea naștere la erezie –, totuși istoria filosofiei occidentale „este, printre altele, lunga poveste a încercării de a împăca Atena și Ierusalimul” (p. 10). Pe de altă parte, o mai bună înțelegere a tradiției metafizice apusene nu se poate face fără a ține cont și de alternativa răsăriteană. Desigur, aici analiza diferențelor dintre cele două linii de gândire este inevitabilă, dar autorii apuseni și răsăriteni la care autorul se oprește demonstrează că „ceea ce aveau aceștia în comun este cel puțin la fel de important ca ceea ce îi desparte” (p. 11-12).

Termenul central în analiza întreprinsă de David Bradshaw este cel de *energeia*, care în limba greacă înseamnă „act”, „lucrare” sau „energie”. El va deveni esențial în teologia răsăriteană – în distincția dintre *ousia* și *energeia* în Dumnezeu –, începând de la Părinții Capadocieni ai secolului al IV-lea și mergând până la Sf. Grigorie Palama, în secolul al XIV-lea. În Apus termenul cel mai apropiat de *energeia* este latinescul *esse*, „actul de a fi”.

În analiza conceptului amintit mai sus autorul arată tradiția comună a celor două tradiții creștine, de la Aristotel prin Plotin (cap. I-IV); observă apoi dezvoltările preliminare din Apus (cap. V) și Răsărit, precum și dezvoltarea tradiției răsăritene în specificul ei (cap. VII-VIII), pentru ca în ultimul capitol să facă o comparație între cei mai de seamă autori – cei „de sinteză” – ai celor două tradiții: Augustin, Aquinas și Palama (cap. IX).

Prezentarea oferită de autor este impresionantă. Dincolo de tema abordată, el a reușit să ofere o prezentare imparțială din punct de vedere doctrinal a substratului metafizic ce a stat la baza gândirii teologice și filosofice din Răsărit și Apus. În Epilog este denunțată „mărginirea intelectuală a Apusului”, incapabil multă vreme să se deschidă față de Răsărit – o „mărginire” care se reflectă și la teologii occidentală de anvergură ai timpurilor noastre (vezi în acest sens critica făcută de Rowan Williams învățaturii palamite, p. 276 ș.u.). În opinia lui Bradshaw însă moștenirea teologico-filosofică a Răsăritului e capabilă să contracareze efectele nocive ale Iluminismului – ce a dus la aroganța, ura și secularismul secolului XX. Speranța omului contemporan al Occidentului raționalist și ateu trebuie să fie aceea că poate totuși Nietzsche s-a înșelat – „că soarele încă răsare, că orizontul se întinde încă în fața ochilor noștri și că, totuși, nu am reușit să secăm toată marea” (p. 284).

Ciprian Iulian Toroczka

Recenzii

Cristian Badiliță, *Trei romane mistice ale Antichității*, ISBN 9789736696077, Curtea Veche, Bucuresti, 2008, 197 p.

Mai rar se întâmplă ca în persoana unui singur om de litere să fie cumulate atât de multe haruri cărturărești precum în cazul lui Cristian Bădiliță. Traducător, poet, ziarist, istoric și, nu în ultimul rând, eseist, C. Bădiliță deține un portofoliu de realizări atât de bogat, încât tot spațiul acordat rubricii de recenzie ar fi insuficient doar pentru a le enumera. Cu toate acestea, vom puncta câteva din cele mai importante borne ale biografiei sale: doctor al Universității Paris IV-Sorbona, coordonator al traducerii Septuagintei în limba română, autor a numeroase studii, articole, cărți de eseuri precum: *Platonopolis sau Împăcarea cu filozofia, Văzutele și nevăzutele, Miturile lui Platon, Glăfire. Nouă studii biblice și patristice*.

Cartea pe care v-o prezentăm în rubrica de astăzi, *Trei romane mistice ale Antichității* (Curtea Veche Publishing, 2008), reprezintă o realizare din șantierul de traduceri din limba greacă al lui C. Bădiliță, veritabil clasicist care s-a mai nevoit și cu traducerea, îngrijirea și publicarea *Patericului*, sau a *Tratatului practic* al lui Evagrie Ponticul. Cuprinsul acestei cărți îl reprezintă trei opere literare ale diasporei iudaice, *Iosif și Aseneth, Testamentul lui Iov și Testamentul lui Avraam*. Subiectul primei cărți îl reprezintă iubirea lui Aseneth față de Iosif. Deși inițial refractară la renumele celui mai important demnitar de la curtea Faraonului, la vederea tânărului iudeu, Aseneth cade pradă unei iubiri atât de arzătoare încât în focul său mistic fecioara se leapădă de idoli egipteni, și acoperită cu sac și cenușă, se roagă la Dumnezeu lui Iosif. Rugăciunea sa, născută din iubirea neîmpărtășită, devine spovedanie dar și declarație de dragoste (cap. XII, p. 39-41). Dumnezeu răspunde rugăciunii sale trimițându-i un înger care o va alina, învăța și boteza în ritualul iudaic pe Aseneth. Din acest moment ea devine o mlădiță altoită la străvechiul trunchi iudaic. Vedem cum convertirea se naște din iubire; erosul este pedagogul acestei fecioare, care Îl află pe Dumnezeu lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacov în iubirea sinceră față de Iosif. Patima sa devine o iubire mistică, iar narațiunea un *bildungsroman* al inițierii unui suflet păgân în taina lui Dumnezeu Cel Unu. După multe peripeții cei doi se vor căsători, iar după înfrângerea fiului lui Faraon, Iosif va domni ca împărat peste Egipt.

Testamentul lui Iov face parte din bogata tradiție apocrifă despre testamentele unor importante personaje veterotestamentare (precum Patriarhii lui Israel). Se pare că a fost redactată în jurul secolului I d.Hr. de către un cărturar evreu educat în mediul alexandrin. Această operă apocrifă reprezintă, până la un punct, o repovestire a cărții din Vechiul Testament, însă elementele de noutate datorate de autor literaturii grecești fac ca *Testamentul lui Iov* să reprezinte o foarte interesantă meditație asupra vieții și a morții, a condiției omului care tinde prin toate cele ale vieții sale către adevăratul Dumnezeu. În această carte, Iov este un rege egiptean care, în urma unei viziuni abandonează idolatria, având de înfruntat, pentru acest lucru, urgia mistuitoare a diavolului. Romanul abundă în pasaje lirice, monologuri și dialoguri care provoacă cititorul nu doar la o lectură alertă, dar și la meditația asupra unor motive fundamentale, des întâlnite în cărțile *Vechiului Testament*, precum *Ecclesiastul, Cartea lui Iov*, dar mai ales în *Psalmi*.

Recenzii

Despre un alt personaj biblic, Avraam, traducătorul notează inspirat: „Avraam este unul dintre cele mai simpatice și mai atașante personaje ale *Vechiului Testament*”. Biografia sa din *Pentateuh* a fost germenele binecuvântat a numeroase lucrări apocrife apărute de-a lungul veacurilor în mediul iudeilor-eleniști. O astfel de apocrifă este și *Testamentul lui Avraam*, al treilea roman mistic inclus în antologia de față. Poate cel mai tulburător dintre cele trei romane, acest Testament ne portretizează tragedia unui drept, a unui iubit al lui Iahve, care se vede nevoit să înfrunte, la rândul său, moartea. Dacă Iov nu înțelege rostul pedepsei atât timp cât nu a greșit nimănui cu nimic, Avraam nu acceptă birul morții de vreme ce el este un om drept, iar păcatul nu a aruncat vreodată în sufletul său umbra palidă a morții. Cel mai interesant aspect al acestei apocrife îl reprezintă chipul dublu al morții: o vedem cum se înfățișează lui Avraam ca un bărbat făcut din lumină, binecuvântat de Avraam: „tu ești mândrețea lumii. Ești slava și frumusețea îngerilor și a lumii întregi. Pentru ce zici că ești paharul cel amar al Morții și nu zici că ești supremul Bine?” (cap. XVII, p. 142). În timp ce pentru cei care nu au trăit după legea lui Dumnezeu „iată cum vin: sălbatică și hidoasă, cu amărăciune și înfățișare cumplită. Fără milă mă apropii de păcătoșii care nici ei nu au avut milă [în timpul vieții lor]” (cap. XVII, p. 143).

Având o deosebită importanță lingvistică, dar mai ales teologică, această antologie invită la reflecție și la revizitarea cu folos duhovnicesc a unor teme filozofice deosebit de dragi, atât sfinților autori ai canonului veterotestamentar, cât și învățaților iudei din exotical mediul literar alexandrin.

Dragoș Dască

Joachim Molthagen, *Christen in der nichtchristlichen Welt des Römischen Reiches der Kaiserzeit (1.-3. Jahrhundert n. Chr.). Ausgewählte Beiträge aus Wissenschaft und freikirchlicher Praxis*, editat de Helmut Halfmann și Christoph Schäfer, Pharos. Studien zur griechisch-römischen Antike 19, St. Katharinen: Scripta Mercaturae, Verlag, 2005, 213 p., cu fotografii.

La 30 septembrie 2005 Prof. Dr. Joachim Molthagen a fost pensionat, după mai bine de 35 de ani de apartenență la Seminarul pentru Istorie veche al Universității din Hamburg. Dubla sa competență în istorie și teologie se reflectă în colecția ce urmează a fi analizată aici. Helmut Halfmann și Christoph Schäfer s-au asociat și au inclus-o în seria antică (*Altertumsreihe*) editată de Hans-Joachim Drexhage, Peter Herz și Christoph Schäfer a Editurii Scripta Mercaturae, care din 1986 este plasată în Sf. Catharina, având propria producție și desfacere. Pe lângă lucrările de istorie veche și studiile exegetice care vor fi discutate aici, volumul cuprinde propriile recenzii și contribuții din practica eclesială, precum și un adaos cu „Observații despre istoriografia și concepția despre istorie în Grecia și Israel” și o predică la III Regi 16, 23-33.

„Primele conflicte ale creștinilor în lumea greco-romană” (p. 11-47; publicat pentru prima dată în *Historia* 40, 1991, p. 42-76) abordează motivele dificultăților strâns limitate local și temporal pentru creștinii din Imperiul Roman în primele două secole (p. 11). Mol-

Recenzii

thagen descrie mulțimea de conflicte din conviețuirea socială a creștinilor și a necreștinilor la nivelul comunităților urbane (p. 11-12). Sursa de informații pentru primele conflicte ale creștinilor cu lumea greco-romană este cartea Faptele Apostolilor datată de către Molthagen în jurul anului 90 d. Hr. (p. 13), dar care, de fapt, este un izvor mai vechi (p. 13-15). Problematika studiului este cum anume ar trebui descris raportul conflictelor dintre creștini și necreștini potrivit Faptelor Apostolilor și al proceselor creștinilor din izvoarele mai târzii (p. 12). Pentru aceasta sunt creionate, cu un fin simț istoric, urmând izvoarele, situațiile conflictuale ale misiunii pauline. Pe lângă conflictele locale care s-au datorat inițiativelor grupurilor iudaice (p. 15-18) sau ale anumitor grupuri de populație păgână (p. 19-22; 23-26; 35-41), Molthagen atrage atenția mai ales asupra proceselor descrise în Faptele Apostolilor (p. 33-35; 41-44) ca fiind fundamental diferite de procesele creștine de mai târziu. El vede conflictele cu evreii locali ca fiind motivate de tulburările legate de orientarea simpatizanților sinagogii iudaice (*temătorii de Dumnezeu*) spre credința creștină. Populația greco-romană ar fi fost impulsionată de tulburările ordinii publice, care ar fi însoțit misiunea creștină. Creștinătatea ca atare (*nomen Christianum*) nu ar forma niciodată în Faptele Apostolilor un punct de acuzație și nu poate fi citit nimic despre o condamnare la moarte (sfârșitul lui Pavel rămâne deschis). Nici magistrații nu ne-au lăsat niciodată hotărâri cu privire la vreun creștin trimis de ei la vreun guvernator. Astfel, Molthagen constată că: „*Dintre primele conflicte care sunt atestate de Faptele Apostolilor, niciunul nu ne conduce cu o linie directă spre procesele creștine de mai târziu*” (p. 45).

Rămâne întrebarea cum anume ar putea fi descrisă calea indirectă de la Faptele Apostolilor la procesele și condamnările de mai târziu doar pentru simpla calitate de creștin. Molthagen o prezintă drept cel mai important indicator cu ajutorul unei noțiuni a lui Vittinghoff (1984), anume o „*incriminare generală*” a creștinismului. Încă de la teza sa de doctorat (Hamburg, 1969; publicată la Göttingen în 1970), el reprezintă punctul de vedere conform căruia o asociere între creștini și răufăcători a apărut în legătură cu incendierea Romei în anul 64 d. Hr., când creștinii au fost calomniati și executați ca autori ai incendiului. Chiar dacă acțiunile lui Nero au rămas locale și limitate temporal, interzicerea existenței creștinilor emisă de către el atunci, în forma unui mandat adresat autorităților orașului Romei (Göttingen, 1970, p. 21-27), a fost reluată în condiții schimbate mai târziu în primul secol (p. 45-46). Conflictele pe care Faptele Apostolilor le atestă s-au intensificat, potrivit lui Molthagen, o dată cu răspândirea creștinismului. La presiunea populației necreștine majoritare și în interesul unei politici romane orientate spre liniște și egalizare s-au căutat noi posibilități de soluționare.

Molthagen vede soluțiile într-o adaptare și extindere a unei interziceri neroniene a existenței creștinilor sub împăratul Domitian, care, într-adevăr, până astăzi nu este neproblematică. Tacitus, *Annalen* XV 44, 2-5, și „*institutum Neronianum*” amintită de Tertulian, *Adversus Nationes* I 7, 9 pot fi doar cu greu legate de o incriminare oficială a creștinismului. Tocmai ultimul fragment amintit ar putea mai degrabă să conducă, în stilul retoricii apologetice, de la mărimea adversarului la reputația propriului grup. Însă dacă sub Nero se poate vorbi doar cu grijă despre o interzicere formală a creștinilor, după Nero a rămas în conștiința colectivă asocierea „creștin = răufăcător” și cu aceasta și corecta descriere a lui Molthagen în această privință: conflicte care potrivit Faptelor Apostolilor s-au desfășurat

Recenzii

doar moderat în perioada timpurie, au luat acum o „*dimensiune mortală*” (p. 46), când acestea au dus la o acuzare ca și creștin și la procese împotriva creștinilor.

„Situția creștinilor în Imperiul Roman. Cu privire la problema unei persecuții domițiene” (p. 48-84; publicat prima dată în *Historia* 44, 1995, p. 422-458) invocă drept izvor prima Epistolă a lui Petru, care este considerată o pseudoepigrafie (p. 57-59) romană (p. 59-61) din anii dintre 70 și 100 (p. 63-65). Întrebarea centrală este: Dovedește prima epistolă a lui Petru, mai ales 4, 14-16 (p. 71), acuzația și condamnarea creștinilor doar datorită existenței lor ca și creștini? Molthagen compară situația creștinilor, potrivit primei Epistole a lui Petru, cu „*procesele pliniene*” (p. 74-75) și construiește pentru întreg Imperiul sfârșitului de secol I o situație probabilă, care a fost determinată de acuzații, procese și condamnări doar datorită existenței lor ca și creștini. Cu siguranță că aici este presupusă o înăsprire a situației față de conflictele anterioare, așa cum pot fi ele constatate din Faptele Apostolilor.

Din ce motive însă a devenit o acțiune imperială unică și limitată local, o situație juridică determinantă pentru întreg Imperiul? Aici izvoarele tac, fapt pentru care Molthagen emite o ipoteză (p. 81): prin răspândirea creștinismului s-a ajuns mai des la tulburări locale după Nero, astfel încât populația a cerut repetat executarea creștinilor. Molthagen preia rezultatele cercetării spre o imagine pozitivă a lui Domitian (Christ 1983; Jones 1992). El este prezentat ca un conducător concentrat pe liniște în Imperiu și cumpătat, care a trebuit să considere „*Christiani*” drept o grupare politică și care s-a lăsat inspirat de procedurile lui Nero, ca mijloace de eliberare de neliniști (p. 82). Faptul că tradiția bisericească veche, precum Meliton din Sardes, amintește la procesele creștinilor contemporani cu Nero și Domitian (p. 48-49. 84), nu s-ar putea lega de interese apologetice, ci, potrivit ipotezei lui Molthagen, de cunoștințe istorice.

„Roma – garant al dreptului și neobișnuit apocaliptic. Răspunsuri creștine față de dușmăniile statului și societății la sfârșitul secolului I d. Hr.” (p. 85-97; publicat prima dată în *Gemeinschaft am Evangelium*, volum omagial dedicat lui Wiard Popkes la împlinirea vârstei de 60 de ani; Edwin Brandt/Paul S. Fiddes/Joachim Molthagen (editori), Leipzig, 1996, p. 127-142) pune în legătură competențe de istorie veche cu modul de lucru teologic, de vreme ce este vorba despre o evaluare istorică a reflecției istorice în metaforica Romei potrivit Faptelor Apostolilor, Apocalipsei Sfântului Ioan și primei Epistole a lui Petru. Toate cele trei scrieri sunt, potrivit lui Molthagen, create în condițiile domniei lui Domitianus (p. 93-95), descrise mai sus. Realitatea socială, care prin rezumatul sinoptic al lui Molthagen se deduce din cele trei izvoare, se prelucrează în moduri diferite. Apocalipsa 13 prezintă Roma ca un „animal apocaliptic” spre nădejdea creștinilor atacați (p. 86-89, 95-96). Faptele Apostolilor privește înapoi în mod apelativ spre tradiția dreptului roman, potrivit căreia chestiunile legate de credință nu erau condamnabile (p. 89-93; p. 96-97). Prima epistolă a lui Petru cere să se trăiască, în ceea ce privește „incriminarea generală” a creștinismului, în tensiunea dintre convingerile misionare și martiriu, sub orânduirea statului.

Acestor trei studii li se reproșase în principal datarea Apocalipsei lui Ioan, a primei epistole a lui Petru și a Faptelor Apostolilor în vremea lui Domitian (ultima critică aparținând lui A. Reichert, *ZNW* 93, 2002, p. 227-250; vezi p. 248-249). Molthagen împărtășește

Recenzii

critica cu privire la o lungă perioadă când imaginea lui Domitian a fost una întunecată, apoi însă antrenează reflexele unei situații de criză din prima Epistolă a lui Petru și din Apocalipsă spre datarea acestor scrieri în vremea lui Domitian. Cu aceasta, el cade într-un cerc vicios: mai întâi vor fi datate în vremea lui Domitian prima Epistolă a lui Petru, Faptele Apostolilor și Apocalipsa, pentru ca apoi să slujească drept izvoare pentru situația creștinilor sub Domitian. Cu siguranță că trebuie remarcat faptul că datarea timpurie a Epistolei lui Petru (p. 61-62) poate fi prezentată ca sigură doar dacă se poate aduce un argument pentru datarea, de asemenea timpurie, a unei scrieri care o atestă (Epistola a doua a lui Policarp și Epistola a doua a lui Petru). La fel de problematică este fundamentarea unei datări timpurii cu pierderea unei structuri sacerdotale, așa cum ea apare în Epistolele lui Ignatie al Antiohiei (p. 63), mai ales că nu s-a putut stabili definitiv nici influențarea structurilor sacerdotale eclesiale ale ignațienilor, nici datarea ei după discuția inițiată de R. Hübner în revista „Zeitschrift für Antikes Christentum”.

Sunt rafinate observațiile cu privire la concepția creștinilor față de Imperium Romanum potrivit Apocalipsei Sfântului Ioan în „Atenționare cu privire la integrare. Creștinii și Roma în oglinda Apocalipsei lui Ioan” (p. 98-115; publicată prima dată în *Widerstand - Anpassung - Integration. Die griechische Staatenwelt und Rom*, volum omagial dedicat lui Jürgen Deininger cu ocazia împlinirii a 65 de ani, Stuttgart, 2002, p. 265-280). Motivele apocaliptice ale lumii, mai ales din capitolele 13 și 17-19, vor fi cercetate potrivit legăturilor lor istorice în care Molthagen face diferență hermeneutic-obiectivă între două nivele, cel al sensului și cel al istoriei (p. 107-108). Astfel, animalul din mare ar indica, la nivelul sensului, un Antihrist de la sfârșitul timpurilor (p. 107) și la nivel istoric, Imperium Romanum (p. 107-108). Motivul acestei explicații reflectă situația juridică sub Domitian (p. 109, 113-114). Cu alte cuvinte, ar fi schițate doar rezultatele, fără a prezenta detaliile analizei concise (p. 107-113). Lumea imaginilor din Apocalipsă nu oferă, potrivit lui Molthagen, nici o indicație asupra pretențiilor totalitare ale Romei sub Domitian (p. 113). Din punctul de vedere al Apocalipsei, este luat în serios rolul amenințător al cultelor în Imperiul Roman și dușmănia crescândă a populației păgâne împotriva creștinilor și este asociată o dușmănie a statului roman împotriva creștinilor cu o dușmănie a statului roman (114). Experiența individuală se concentrează spre imaginea unui Imperiu care pe viitor va deveni totalitar și, în același timp, sunt oferite indicații cu privire la comportamentul creștinilor din prezent (p. 114-115) și o privire asupra Ierusalimului ceresc ca și contrapunct față de Roma (p. 115).

Pozițiile lui Molthagen prezentate până acum, mai ales analizarea situației juridice a creștinilor sub Nero și Domitian, nu s-au impus nici în rândul istoricilor Antichității (Riemer, 1998, 49 și urm.), nici al exegeților Noului Testament (Heinze, 1998, 238). Motivele refuzului constau mai ales în aceea că schimbul de scrisori dintre împăratul Traian și guvernatorul din Pont, Bythinia, nu ne permite să recunoaștem existența unei regularizări juridice pentru atitudinea față de creștini (Riemer, 2004). Ultimul studiu care a mai rămas de cercetat oferă o nouă analiză a celor mai importante mărturii despre procesele creștinilor dinaintea edictului lui Decius legat de obligativitatea jertfelor. Acesta va fi fără îndoială discutat cu râvnă și pe viitor: „Cognitionibus de Christianis interfui numquam”. Lipsa de cunoaștere a lui Plinius și începuturile proceselor creștinilor” (p. 116-145; publicat prima

Recenzii

dată în *Zeitschrift für Theologie und Gemeinde* 9, 2004, p. 112-140). Întrebarea centrală este: A avut Plinius, care în corespondența sa cu Traian se arată atât de necunosător, suficiente elemente pentru a-și forma atitudinea sa față de creștini? Prin compararea unor texte (Suetoniu, Tacitus și Scrisorile lui Plinius), Molthagen arată că nu ne este cunoscută o stare de lucruri nu pentru că el nu o amintește (p. 118-119), ci tocmai pentru că, prin acuzarea persoanelor „ca și creștini” (p. 119-120), Plinius ar fi știut foarte probabil ce ar fi de făcut. El dispunea de o siguranță care ar fi plauzibilă numai pe baza unei situații juridice existente (p. 121-123). Pentru el ar fi fost problematică doar procedura legată de foștii creștini (p. 121). Aceasta îl determină pe el să strângă informații și să abandoneze proceduri. Molthagen nu acceptă introducerea unui „grup de interes” (Walsh/Gottlieb, 1992) (p. 124-125) care l-ar fi influențat pe Plinius în comportamentul său față de creștini, care să se fi petrecut după procedura lui Nero din anul 64: „Dacă a existat o bază legală pentru executarea creștinilor, atunci nu trebuie să-l privăm pe Plinius de cunoașterea existenței ei” (p. 125). Cu ajutorul a două exemple (incendiul din Nicomidia, p. 125-126; cutia milelor din Amissus, p. 127), Molthagen arată că atât Plinius, cât și Traian dispuneau de cunoștințe de drept, chiar dacă ei nu le amintesc în mod explicit în corespondența lor (p. 127). Despre aceasta este vorba în scrisoarea despre creștini a lui Plinius cu privire la atitudinea față de foștii creștini doar cu o anume nesiguranță. Pentru a reduce în provincia sa numărul creștinilor, el a favorizat posibilitatea căinței lipsite de pedeapsă (p. 128). De aceea, Plinius a pledat ca creștinii înșiși să nu fie considerați drept răufăcători. Datorită caracterului inofensiv al creștinismului, Plinius a problematizat în fața lui Traian întreaga practică existentă. Cu aceasta, Molthagen se ridică împotriva unei largi poziții de cercetare (p. 130). Faptul că potrivit lui Molthagen epistolele despre creștini dovedesc lipsa de norme juridice pentru guvernator astfel încât să-i poată executa pe creștinii acuzați și perseverenți, îl duc mai departe spre cum și din ce motive simplul fapt de a fi creștin a devenit în acest fel pedepsibil. Aici Molthagen își epuizează ipoteza prezentată mai sus (p. 135,142), dezvoltată pe baza explicațiilor lui M. Sordi (1983, 131 f.) și A. Giovannini (1984, 1996, 132 f.). În același timp, el indică punctele de orientare prin care cercetările viitoare ar trebui să-și câștige concepția despre procesele creștine și începuturile acestora. Aici este amintit împăratul Nero care a permis executarea creștinilor nu din motive religioase, ci datorită distrugerilor provocate de incendiu (p. 133, 142). De asemenea, nu au fost motive religios-politice care au determinat decizia lui Domitian, atunci când el a declarat creștinismul ca obiect de condamnare suficient (p. 133-134, 137-138, 142).

Rămâne o sarcină a cercetării să lămurească întrebarea cu privire la forma juridică pe baza căreia a avut loc „*incriminarea generală*” a creștinismului (p. 134, 142). Motivul pentru care apologeții și martirii creștini ai secolului al II-lea și ai începutului de secol III știau despre pasibilitatea de pedeapsă a creștinilor, dar nu amintesc un act juridic concret care să fi activat aceasta este faptul că una din procedurile de administrare favorizate de Molthagen nu a trebuit să fie publicată de guvernator, ci doar să slujească drept bază juridică în cazul unor probleme acute cu creștinii. Cercetarea viitoare trebuie să lămurească perceperea creștinilor ca grupare politică (p. 134, 143-144) și să țină sub observație raporturile generale din Imperiul Roman (p. 135). Aici s-ar îndrepta atenția într-un mod cu totul aparte asupra importanței normelor juridice (p. 138-140) și a comportamentului Romei față de alte culte (p. 140-142).

Recenzii

Fără nici o îndoială că discuția prin puncte de orientare are parte de alte obstacole. În același timp cu studiul lui Molthagen a apărut, fără a ști unul de altul, studiul lui K. Thraede (ZNW 95, 2004, p. 202-128), care preia poziția reprezentată de A. Reichert (ZNW 93, 2002, p. 227-250), potrivit căreia simpla calitate de creștin a devenit condamnată pentru prima dată la Plinius. „*Scrierile cu privire la aceste epistole*” – adică cele două scrisori ale lui Plinius – „*pot între timp să umple o bibliotecă*” scria I. König în anul 1997. Putem să fim siguri că această bibliotecă se va îmbogăți pe viitor.

În final, putem să-i felicităm, pe editor și pe cel pensionat, pentru această reușită colecție care documentează lupta pentru înțelegerea situației creștinilor în lumea necreștină a Imperiului Roman pentru o perioadă de mai bine de 30 de ani. În același timp, volumul este mai mult decât o introspecție prin rezultatele unuia dintre domeniile de cercetare ale lui Joachim Molthagen. El ne aduce mai aproape persoana istoricului și teologului Molthagen și realizează, în același timp, – precum însuși cel pensionat – o contribuție la relaționarea dintre știință și activitatea bisericească.

Rev. Prof. Dr. Andreas Heiser, Ewersbach, Germania
Trad. din germ. de Pr. Lect. Dr. Daniel Buda, Sibiu/Geneva

Aram I, *St. Nersēs the Gracious and Church Unity. Armeno-Greek Church Relations (1165-1173)*, Antelias – Lebanon, 2010, 256 p.

Sanctitatea Sa Aram I, Catolicosul Scaunului Apostolic armean de Cilicia (Liban), a publicat de curând o lucrare dedicată Sfântului Nersēs cel Milostiv și relațiilor Bisericii Armene cu Biserica Ortodoxă din Imperiul Bizantin, în special cu Patriarhia Constantinopolului în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Am avut onoarea de a primi această lucrare, cu dedicație, direct din mâinile Sanctității Sale, cu ocazia unei vizite oficiale efectuate în Liban, în cadrul unei delegații a Consiliului Mondial al Bisericilor, în octombrie 2010. Lucrarea este forma revizuită a unei disertații de master susținută de autor în 1974, pe atunci tânăr preot, la Universitatea Americană din Beirut. Pe lângă importanța istorică a lucrării, autorul speră ca efortul său livresc să ajute mișcarea ecumenică modernă în eforturile de căutare a unității creștine și să dea „noi dimensiuni” dialogului teologic bilateral dintre Bisericile Ortodoxe și cele Ortodoxe Orientale (*Prefață*, p. 11).

Prima parte (p. 13-96) cuprinde o *Introducere* (p. 15-27) cu: (a) o prezentare istorică a relațiilor dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Armeană de la Calcedon până în secolul al XI-lea (p. 15- 21); (b) sursele folosite pentru studierea temei principale a volumului: eforturile de căutare a unității dintre anii 1165-1173, care i-a avut ca actori principali pe Catolicosul Nersēs IV cel Milostiv, pe de o parte, și pe Patriarhul Mihail III Anchialus al Constantinopolului și pe împăratul Manuel I Comnenul, pe de altă parte (p. 21-24); precum și (c) literatura secundară folosită (p. 24-27). Al doilea capitol este dedicat *contextului istoric* (p. 29-47), atât politic, cât și eclesial, al perioadei studiate. Contextul eclesial cuprinde și o scurtă biografie a Sfântului Nersēs (p. 34-42). Un al treilea capitol este dedicat *politicii externe a Bizanțului în această perioadă* (p. 42-47).

Al doilea capitol intitulat *Corespondență și Negare* (p. 49-80), tratează efectiv tema pusă în discuție. Primele contacte dintre Nersēs și bizantini au avut loc la Mamistra, în 1165, unde Nersēs era episcop și unde l-a întâlnit pe ducele bizantin Alexius. Cei doi au avut o lungă discuție, în care Alexius a pus numeroase întrebări legate de diferențele doctrinare și liturgice dintre Bisericile Greacă și Armeană. În final, ducele Alexius l-a rugat pe Nersēs să scrie un rezumat al discuției lor. Rezultatul a fost o Mărturisire de Credință a Bisericii Armene sub forma unor întrebări și răspunsuri. Mărturisirea abordează teme precum: data Crăciunului, a Botezului și a Bunei-Vestiri, formula „o natură”, pregătirea Sfântului Mir în Biserica Armeană, posturile, amestecarea vinului cu apă, coruptibilitatea Trupului lui Hristos etc. Nersēs subliniază că sursele folosite de el sunt biblice și patristice.

Mărturisirea lui Nersēs a fost trimisă la Constantinopol unde a fost citită de împărat, de membri ai Sinodului și de Patriarh. Împăratul a adresat o lungă scrisoare catolicosului Grigorie III în care își exprima dorința ca Nersēs să vină la Constantinopol pentru a continua discuțiile. În 1166 Catolicosul Grigorie III a trecut la cele veșnice, iar locul lui a fost luat de Nersēs. În scrisoarea sa de răspuns, Nersēs și-a cerut scuze că anumite sarcini urgente nu-i permiteau să plece la Constantinopol. În schimb, îl ruga pe împărat, „ca un adevărat Emanuel” să se smerească și să meargă el în Răsărit. Totodată, el a criticat comportamentul agresiv al grecilor împotriva armenilor manifestat prin „demolarea bisericilor, devastarea altarelor lui Dumnezeu, numeroasele dificultăți ale clerului și diferitele acuzații”. De asemenea, Nersēs consideră că pentru refacerea unității bisericești stricate rugăciunea are o importanță decisivă. Scrisoarea mai cuprinde și alte referințe cu privire la viziunea lui Nersēs despre refacerea unității creștine: dialogul trebuie să se poarte fără sentimente de superioritate; relațiile dintre Biserici nu ar trebui să fie „precum cele dintre stăpân și slujitorii săi și slujitori și stăpânul lor”; când Bisericile se adună în sinoade, ele ar trebui să fie egale, cu aceleași drepturi și privilegii; Bisericile să-și caute drepturile doar recurgând la Scriptură și tradiție (p. 54-55). La cererea legatului bizantin Smbat, Nersēs a pregătit un alt rezumat al poziției doctrinare a Bisericii Armene, care a fost trimis împăratului cu semnătura lui Nersēs, de această dată ca și lider al Bisericii Armene.

În 1170, o delegație bizantină a vizitat Hromkla, unde se afla rezidența lui Nersēs. Dialogul s-a purtat în principal între acesta și Theorianus, un consilier imperial și vestit filosof și teolog bizantin. Mai întâi Theorianus a adus lui Nersēs o scurtă scrisoare din partea împăratului în care însă se păstrează tăcerea cu privire la invitația adresată împăratului de a vizita Răsăritul. Discuțiile dintre cei doi s-au axat în principal pe formula chiriliană „O singură fire...”, fără a se ajunge la un rezultat concret. Se pare că Nersēs a acceptat să vorbească de „o singură fire” împotriva lui Nestorie și de „două firi” împotriva confuziei lui Eutihie. Există două scrisori ale lui Nersēs către împărat, una *secretă*, în care s-ar menționa că Nersēs a acceptat Calcedonul, și una *oficială*, în care este scris că Nersēs a afirmat la sfârșitul discuțiilor că nu poate lua o hotărâre în privința unirii Bisericii fără consultarea sinodului Bisericii sale. La sfârșitul discuțiilor, Nersēs a redactat o nouă Mărturisire de credință în care a apărut Ortodoxia formulei „o singură fire...” și și-a exprimat disponibilitatea de a discuta despre „două naturi”. Aram I argumentează că afirmația din scrisoarea sa neoficială, potrivit căreia Nersēs ar fi acceptat Calcedonul, nu are cum să fie adevărată

Recenzii

(p. 62). Există și un raport al delegatului bizantin Theorianus despre dialog. Este clar că acesta voia doar să prezinte ca un succes dialogul său cu armenii. De altfel, raportul său îl prezintă pe Nersēs ca fiind o persoană ignorantă, needucată, care nu cunoștea teologia Calcedonului și care ar fi fost clar învins de Theorianus în polemicile purtate.

În 1172, a urmat o nouă etapă de discuții, tot la Hromkla. Între timp Nersēs nu convocase un sinod al Bisericii Armeene, așa cum promisese împăratului Emanuel, probabil datorită situației politice generale instabile. Avem trei surse despre această rundă de dialog: armeană, grecească și siriacă. Potrivit surselor armeene, delegația bizantină ar fi adus două scrisori lui Nersēs, una din partea împăratului Manuel și alta din partea Patriarhului Mihail. Împăratul îi aducea aminte lui Nersēs că a promis să convoace un sinod spre a discuta problema unirii. Totodată îi trimitea o listă cu nouă puncte (din care trei hristologice, iar restul de natură liturgică și practică), care ar fi trebuit acceptate de Biserica Armeană în vederea unei eventuale uniri. Patriarhul a insistat în scrisoarea sa pe chestiunile hristologice, susținând că armenii au înțeles greșit formula chiriliană și sublinia necesitatea urgentă a realizării unirii. În această situație, Nersēs i-a convocat pe episcopii armeni din Cilicia și pe vartabeți la o consultare urgentă. Ei au hotărât că orice decizie este „nepotrivită” atâta vreme cât „vartabeții răsăriteni”, adică din Armenia istorică, nu sunt prezenți. Din sursele grecești rezultă că Nersēs a apărât formula chiriliană și că a devenit nervos când s-a pomenit de „scrisoarea secretă” către împărat.

La finalul consultării, Nersēs i-a trimis o scrisoare împăratului, în care arăta că Biserica Armeană este o Biserică apostolică, care se bazează pe mărturia Scripturii. Dacă există anumite practici fără origine apostolică, acestea ar putea fi îndreptate, „de dragul comuniunii dragostei divine și nu ca o întoarcere de la eroare spre adevăr”. Nersēs scria Patriarhului Mihail că pacea și dragostea sunt esențiale pentru viața Bisericii. Hristos este sursa păcii în Biserică. Nersēs îndemna, de asemenea, și Biserica imperială să țină un sinod cu privire la eventuala unire. Așa cum a promis, Nersēs a invitat pe episcopii Bisericii sale la un sinod, însă în același an 1173 a trecut la cele veșnice.

Urmasul său, catolicosul Grigor IV, supranumit Tla (cel Tânăr), a continuat pentru scurtă vreme dialogul, întrerupt din cauza nesiguranței din regiune. El a reușit să adune sinodul Bisericii Armeene în 1179, care a produs o Mărturisire de credință și o Definiție a credinței în linia teologică deschisă de Nersēs. Ambele documente au fost trimise împăratului Manuel, care a murit în 1180, înainte de a primi scrisoarea. Se afirma cu tărie faptul că Biserica Armeană are o învățătură ortodoxă.

Volumul se încheie cu câteva *Concluzii și observații* (p. 81-96) în care autorul comentează cele mai importante principii de dialog inter-ecclesial ale lui Nersēs, numindu-l pe acesta un „sfânt ecumenic”.

Partea a doua (p. 97-219) este o colecție de izvoare folosite la redactarea volumului: corespondența dintre catolicosul Nersēs și împăratul bizantin Emanuel și Patriarhul ecumenic Mihail; Mărturisirea de credință și Definiția de credință amintite la finalul capitolului precedent; scrisorile adresate Patriarhului siriac Mihail și clerului. Această colecție de texte este deosebit de importantă pentru cei care doresc să aprofundeze această temă.

Finalul volumului mai conține un capitol intitulat *Privind înainte cu o viziune reînnoită* (p. 213-219), redactat de autor „în calitate de catolicos”. Este realizată o legătură

Recenzii

între principiile dialogului pentru unitate dezvoltate de Nersēs și dialogul ecumenic de astăzi, mai ales cel bilateral între ortodocși și ortodocșii orientali, subliniindu-se faptul că principiile lui Nersēs sunt de actualitate.

Avem de-a face cu o prezentare istorică reușită a unui important episod din perioada ciliciană a istoriei armenilor. Pe lângă așteptările exprimate de autor în *Prefață*, cred că mai este important un alt aspect scos în relief de acest volum: eforturile de unitate creștină sau o lungă istorie, din păcate, puțin cunoscută și folosită astăzi de mișcarea ecumenică modernă. De aici și acuza unora că mișcarea ecumenică ar fi un demers nou, fără istorie. Lipssește încă un studiu serios cu privire la dimensiunea istorică a ceea ce numim astăzi mișcarea ecumenică.

Pr. Lect. Dr. Daniel Buda, Sibiu/Geneva

A Cloud Witnesses. Opportunities for Ecumenical Commemoration, Proceedings of the International Ecumenical Symposium, Monastery of Bose, 29 October – 2 November 2008, edited by Tamara Grdzeldze and Guido Dotti, Faith and Order Paper No. 209, WCC Publications, Geneva, 2009, 317 p.

Volumul, al cărui titlu este inspirat din Evrei 12, 1 („nor de mărturie”), cuprinde studiile prezentate la un simpozion organizat în Mănăstirea Bose din Italia, între 29 oct. – 2 nov. 2008 în colaborare cu biroul Comisiei pentru Credință și Constituție din cadrul Consiliului Mondial al Bisericii. Mănăstirea Bose (catolică) este renumită pentru interesul deosebit arătat activităților ecumenice, dar și spiritualității ortodoxe.

Cuvântul înainte al editorilor (p. 10-13) explică istoria acestui volum. Apariția lui este legată de un proces de studiere a diferitelor forme de comemorare (pomenire) din cadrul diferitelor confesiuni creștine, inițiat de Comisia pentru Credință și Constituție. În anul 2004, Comisia pentru Credință și Constituție, condusă pe atunci de Likas Vischer, a organizat o întâlnire pentru a discuta despre posibilitatea de a crea un martirologiu comun. Rezultatul acestei prime întâlniri a fost publicarea unui memorandum (*Memorandum-ul I*, p. 306-312). Un al doilea memorandum (*Memorandum-ul II*, p. 313-316) a fost trimis Bisericii în anul 2007 pentru a le explica dezvoltarea procesului în ultimii ani și pentru a le invita să participe la simpozionul de la Bose. Participanții de la simpozion au fost invitați *ad personam*. Tema a fost „Mărturia creștină; expresia (expresiile) ei biblice, spirituale, istorice, profesionale, contextuale și liturgice”.

Primele două studii publicate în secțiunea introductivă a volumului au avut un rol propedeutic și în cadrul simpozionului. Primul dintre ele, cu titlul *Despre mărturie și sfințenie* (p. 22-34), este semnat de Rowen Williams, Arhiepiscopul de Canterbury. Al doilea, semnat de Enzo Bianchi, fondatorul comunității de la Bose, poartă titlul *Mărturie și mărturie în Biblie* (p. 26-34). A urmat apoi tratarea temei din perspectivă bilaterală și multilaterală într-o a doua secțiune, în care s-au susținut două conferințe. Prima, *De la Bangalore 1978 la Bose 2008* (p. 36-40) de Tamara Grdzeldze, membră a staff-ului Comisiei pentru Credință și Constituție, explică procesul din perspectiva Comisiei începând cu raportul prezentat la Bangalore, cu titlul „Mărturie în moarte”, și încheind cu momentul Bose. Al

Recenzii

doilea studiu aparține lui Marry Tanner, anglicană, implicată de decenii în activitatea Comisiei pentru Credință și Constituție, și poartă titlul *Realizările dialogurilor bilaterale și unele explicații pentru o martirologie comună* (p. 41-51).

A treia secțiune a fost dedicată prezentării concepției despre mărturie din perspectiva diferitelor tradiții creștine, după cum urmează: *ortodoxă* – Panaghiotis A. Yfantis, Facultatea de Teologie din Tesalonic, Grecia, *Sfințenia sângelui: martiriul ca mărturie eclesială potrivit tradiției ortodoxe*, p. 54-61; *catolică* – Marco Gniavi, Comunitatea St Egidio, Secretar al Comisiei pentru ecumenism al Diocezei de Roma, *Viața spirituală, dragostea, martiriul în tradiția romano-catolică*, p. 62-70; *luterană (norvegiană)* – Øystein Bjordal, decanul catedralei din Molde, *Tradiția luterană norvegiană pentru comemorare*, p. 71-73; *pentecostală* – Dale M. Coulter, *Lucrarea puterii lui Dumnezeu: spre o concepție pentecostală a martiriului și comemorarea ei*, p. 74-79.

A patra secțiune cuprinde „studii de caz” din diferite țări și tradiții: *luteran din Brazilia* (Karen Bergesch, *O mărturie a curajului și credinței în Brazilia: Pastorul Richard Wargen*, p. 82-88); *metodist din Argentina* (Daniel A. Bruno, *Martiriul secolului al XX-lea în America Latină*, p. 89-98). A urmat un studiu-răspuns la primele două studii de caz, semnat de William T. Cavanaugh, profesor St. Thomas și St. Minesota, SUA, „*Aducându-ne aminte în mod corect: Un răspuns lui Karen Bergesch și Daniel A. Bruno*, p. 99-105, după care continuă seria studiilor de caz: *metodist Africa de Sud* (Simangaliso R. Kumalo, *Comemorarea martirilor luptei ca un teren contestat în cazul Africii de Sud democratice: cazul lui Inkosi Albert Luthuli*, p. 106-117); *luteran german* (Andreas Kurschat, *Martirii protestanți sub regimul nazist*, p. 118-123); *ortodox român* (Justin Marchiș, *Martiri pentru Hristos în România comunistă*, p. 124-133); *ortodox rus* (Alexander Mazyryn, *Importanța autosacrificiului noilor martiri și mărturisitori ai Rusiei*, p. 134-139 și Lidia Goloukova, *Femeile mironosițe ruse ale secolului XX*, p. 140-145); *reformat corean* (Seong-Wan Park, *Lumină și umbră a mărturiei în moarte. O experiență a martiriului Bisericii coreene și reflecția lui teologică*, p. 146-154); *american* (Helen Rhee, *Experiența și teologia martiriului creștin în Coreea: Un răspuns dat lui Seong-Wan Park*, p. 155-159); *anglican din regiunea Pacific* (Richard A. Carter, *Chemați să fim făcători de pace (Melanezia)*, p. 160-169). În final, Alan D. Falconer, un teolog scoțian, a analizat criteriile teologice folosite în toate studiile de caz (p. 170-177). Mi se pare cea mai interesantă secțiune, care merită, fără a pune în vreun fel pe planul doi celelalte secțiuni, citită cu precădere.

A cincea secțiune este dedicată reconcilierii prin intermediul amintirilor sau al diferitelor locuri. Secțiunea cuprinde patru studii despre: reconcilierea dintre menoniți și Biserica Romano-Catolică (p. 180-191); un studiu despre reconcilierea memoriei și pace din perspectiva menonită despre locuri ale memoriei (p. 200-209) și rolul Sfântului Olav (Norvegia) ca sfânt reconciliator cinstit încă înainte de scindarea Bisericii (p. 210-215). Ultima secțiune este dedicată „oportunităților ecumenice pentru comemorare”. Cuprinde trei studii, din perspectivă *luterană*, (Dagmar Heller, profesor la Institutul Ecumenic Bossey și secretar executiv al Comisiei pentru Credință și Constituție), *reformată* (Martin Hoegger, pastor și teolog elvețian reformat) și *ortodoxă* (Job Getcha, profesor la St. Sergius și la Institutul Catolic din Paris).

Recenzii

Volumul merită citit de oricine este interesat de o perspectivă ecumenică asupra temei abordate. De asemenea, istoricii, patrologii și specialiști în teologia sistematică ar putea găsi interes în anumite articole ale volumului. Volumul se înscrie în linia eforturilor, destul de des întâlnite la cumpăna dintre milenii, de a găsi puncte comune între creștini prin intermediul celor care au suferit pentru Hristos.

Pr. Lect. Dr. Daniel Buda, Sibiu/Geneva

Unità Dei Cristiani: Dover e Speranza. Per il 50° Anniversario dell'Istituzione del Pontificio Consiglio per la promozione dell'Unità dei Cristiani (1960-2010) / Christian Unity: Duty and Hope. For the 50th Anniversary of the Foundation of the Pontifical Council for Promoting Christian Unity (1960-2010), Libreria Editrice Vaticana, 2010, 141 p.

Cu ocazia sărbătoririi a cincizeci de ani de existență a Consiliului Pontifical pentru Promovarea Unității Creștine (CPPUC), a fost publicat la Vatican un mic volum, în italiană și engleză, legat de începuturile acestei instituții, denumită la început Secretariatul pentru Promovarea Unității Creștine (SPPUC). Numele i-a fost schimbat din „Secretariat” în „Consiliu” la 28 iunie 1988 de către papa Ioan Paul al II-lea prin constituția apostolică *Pastor Bonus*.

Prefața (p. 75-79) este semnată de Kurt Koch, noul președinte al CPPUC. De altfel, chiar dacă nu rezultă clar din volum, Koch pare a fi autorul întregului volum. Din prefață, precum și din *Introducere* (p. 81-82), reiese finalitatea volumului, anume schițarea unei scurte istorii a Consiliului începând cu fondarea acestuia, la 5 iunie 1960, și cu primul lui președinte, iezuitul Augustin Bea, fost confesor al papei Pius VI, care a primit supranumele de „cardinalul unității”. Aniversarea a 50 de ani de la fondarea SPPUC oferă „nu doar oportunitatea de a reflecta asupra realizărilor trecutului, ci și asupra situației actuale” (p. 77-78). De asemenea, suntem informați că la realizarea acestui volum s-au folosit, pe lângă sursele clasice, și arhive personale ale unor personalități implicate în începuturile Secretariatului (p. 81-82). Într-adevăr, volumul oferă informații bazate pe mărturia unor persoane direct implicate în începuturile SPPUC și istoria lui imediată, unele dintre ele secrete până acum, ceea ce face lectura lui și mai incitantă.

Primul capitol poartă titlul *Fondarea* (p. 83-100) și descrie preistoria CPPUC. Înainte de Conciliul Vatican II, Biserica Romano-Catolică (B R-C) nu avea o instituție oficială care să trateze permanent cu celelalte „comunități creștine”. Când a fost creat Consiliul Mondial al Bisericilor (CMB), această lipsă s-a simțit și mai acut. O vreme, această lipsă a fost substituită de Congregația Sfântului Oficiu, în vreme ce Congregația Bisericilor Răsăritene se ocupă doar de „Bisericile Ortodoxe”. Un impuls important în crearea SPPUC l-a constituit așa-numitul „indicent Rodos” din anul 1959. În acel an, Comitetul Central al CMB s-a ținut la Rodos, acolo fiind prezenți și doi preoți romano-catolici în calitate de jurnaliști, aceasta fiind singura formă de reprezentare permisă de B R-C pentru membrii ei. Unul dintre ei, Jean Christophe Dumont a organizat o „întâlnire prietenească” cu or-

Recenzii

todoceșii, fapt care i-a iritat în mod deosebit pe ceilalți membri ai Comitetului Central și a atras după sine o puternică critică din partea conducerii CMB de la Geneva. Incidentul a atras după sine o întâlnire între reprezentanți ai CMB și ai B R-C în oct. 1959, fapt care a făcut și mai clară necesitatea creării unei instituții în sânul B R-C acreditată să trateze doar probleme ecumenice.

De asemenea, este interesantă informația potrivit căreia Cardinalul Bea a fost cel care a cerut excluderea din numele noii instituții a cuvântului „oecumenica”, întrucât putea crea confuzii. Inițial a fost propus numele *Commissio pro motione oecumenica*, dar s-a aprobat doar „*pro unitate Christianorum promovenda*” (p. 85-86). Misiunea Secretariatului a fost descrisă de papa Ioan al XXIII-lea astfel: „de a arăta într-un mod special dragostea și bunăvoința noastră față de toți cei care poartă numele de creștini, dar sunt separați de Scaunul Apostolic...” (p. 187). Mai suntem informați că atât președintele Bea, cât și colaboratorii lui erau cu totul străini de Curia romană (p. 89) și că Secretarul General al CMB de atunci, W.A. Visser`t Hooft, a fost informat în secret și verbal de înființarea Secretariatului.

Una dintre primele provocări ale Secretariatului a fost trimiterea de observatori din partea B R-C la Adunarea Generală a CMB de la New Dehli, fapt care a creat tensiuni între Secretariat și Sfântul Oficiu. S-a ajuns la compromisul trimiterii unor colaboratori ai Secretariatului, nu angajați direcți ai acestuia, ceea ce însă însemna un pas înainte căci până atunci B R-C trimitea la întâlnirile ecumenice ale CMB doar simpli „jurnaliști”. Secretariatul a lucrat intens pentru întărirea relațiilor cu anglicanii. O întâlnire a Comisiei pentru Credință și Constituție din Marea Britanie, 1960, a înlesnit o întâlnire secretă, de noapte, între Monseniorul Willebrands, angajat al Secretariatului, și Canon John Satterthwaite, secretarul cu relații inter-eclesiale al Arhiepiscopului de Canterbury de la acea vreme, Geoffry Fisher. S-a discutat despre vizita la Roma a Arhiepiscopului. Aceasta a avut loc la scurtă vreme, dar din păcate nu există nici un film sau fotografie ale acestei vizite și ale întâlnirii cu papa Ioan al XXIII-lea, datorită ordinului Cardinalului Tardini, Secretarul de Stat, care a interzis fotografierea sau filmarea evenimentului, ba chiar și orice utilizare a vreunei mașini a Vaticanului în această vizită (p. 95). Lucrurile au evoluat atât de mult, încât, în 1966, vizita noului Arhiepiscop de Canterbury, Michael Ramsay, s-a bucurat de tot ceremonialul specific Vaticanului.

De asemenea, s-au întărit relațiile cu Bisericile Ortodoxe. Este subliniată preferința acestora de a lucra cu Secretariatul, în detrimentul Congregației pentru Bisericile Ortodoxe, și binecuvântarea dată de papă direct Cardinalului Bea, de a-i „lua pe ei la bord” (p. 96). Mai târziu, Secretariatului i s-a adăugat o nouă arie de activitate: relația cu evreii (p. 98-100).

Capitolul *Pregătirea Consiliului* (p. 101-119) descrie implicarea Secretariatului în pregătirea documentelor Conciliului Vatican II. Proiectele de documente propuse de acesta au fost aproape întotdeauna aprobate (p. 102). Secretariatul s-a aflat uneori în competiție cu Comisia Teologică a Consiliului și cu Comisia pentru Bisericile Răsăritene (p. 103).

O altă sarcină importantă a Secretariatului a fost de a asigura participarea ne-catolicilor la Consiliul Vatican II. Pentru noi, ortodoceșii, deosebit de importantă este descrierea eforturilor de asigurare a participării ortodoxe și tensiunile în jurul acestei participări între Moscova și Constantinopol (p. 107-110). Merită, de asemenea, deosebită atenție descri-

Recenzii

erea originii celebrului acum *Ut Unum Sint* (p. 115), „obscurantismul” Comisiei pentru Bisericile Răsăritene (p.116) și refuzul acestei comisii de a colabora cu Comisia Mixtă. De o extremă importanță mi se pare a fi informația că înaintea întâlnirii dintre Patriarhul Ecumenic Atenagora și papa Paul al VI-lea de la Ierusalim, 5-6 ianuarie 1964, Patriarhul Atenagora a propus extinderea întâlnirii la capii Bisericilor din Răsărit și Apus. Suntem informați că „Roma a fost împotriva, de vreme ce programul fusese deja finalizat”, dar și că „SPPUC a văzut lucrurile altfel și și-a exprimat opinia sa către papă” (p. 118-119).

Ultimul capitol, *Puternica poziție a Secretariatului* (p. 121-136), descrie rolul acestuia în redactarea celor trei capitole despre ecumenism aprobate de Vatican II: Practica ecumenismului, Creștinii separați și Relația Bisericii cu evreii; la care s-a adăugat un text despre libertatea religioasă. Textele au fost aprobate cu doar 86 de voturi împotriva din 2025. De asemenea, finalul capitolului este dedicat momentului 7 decembrie 1964: ridicarea anatemei dintre B R-C și Biserica Ortodoxă.

Epilogul (p. 137-139) prezintă scurte concluzii și o foarte scurtă istorie a CPPUC de după Vatican II. Se subliniază că nu s-a realizat vreo schimbare a doctrinei Bisericii sau „vreo ruptură cu tradiția”, ci doar un „pas înainte” (papa Ioan XXIII; p. 137).

Nu avem, așadar, de-a face cu o istorie a CPPUC, cum ni se promite în *Introducere*, ci mai degrabă cu o analiză a primilor cinci ani de existență ai acestuia. Volumul cuprinde opt fotografii înfățișând evenimente cuprinse între anii 1961-2010, care par să se dorească a fi o „istorie în imagini” a CPPUC. Lucrarea este scrisă, în mod evident, în spiritul Conciliului Vatican II și a liniei trasate CPPUC de către Walter Kasper, predecesorul lui Koch, și de către papa Benedict al XVI-lea. Astfel, în afara Bisericii Romano-Catolice, doar Bisericile Ortodoxe sunt numite „Biserici”, restul tradițiilor creștine fiind numite „Biserici” cu ghilimele de rigoare sau „comunități creștine”. Chiar în *Introducere* este citat profesorul J. Ratzinger, care a spus că din punct de vedere ecumenic „pluralitatea «Bisericilor» (sic!) nu înseamnă diferite Biserici locale în care poate fi găsită Biserica Universală, ci acele comunități eclesiale care nu sunt în unitate deplină cu Biserica Catolică” (p. 77). Totuși, micul volum merită întreaga noastră atenție cel puțin din următoarele motive: (1) prezintă viziunea actualului președinte al CPPUC despre începuturile instituției pe care o conduce; (2) se recunoaște în mod clar că în Vatican au existat tensiuni între CPPUC și Sfântul Oficiu și alte instituții implicate în relațiile inter-eclesiale, fapt care ne îndreptățește să credem că aceste tensiuni încă mai există; (3) ni se oferă informații, multe inedite, despre relațiile dintre Bisericile Ortodoxe și B R-C din primii cinci ani de istorie ai CPPUC.

Pr. Lect. Dr. Daniel Buda, Sibiu/Geneva

Tiberiu Weisz, *The Covenant and the Mandate of Heaven. An In-Depth Comparative Cultural Study of Judaism and China* [Legământul și Mandatul cerului. O analiză comparativă de profunzimi a iudaismului și a Chinei], Ed. iUniverse, New York, 2008, 243 p., ISBN 978-0-595-44450-2.

Tiberiu Weisz este un autor evreu de origine română, de formație sinolog. Preocupările sale științifice s-au îndreptat spre legăturile istorice dintre evrei și China, domeniu în

Recenzii

care volumul său „The Kaifeng Stone Inscriptions. The Legacy of the Jewish Community in Ancient China” [Inscripțiile pe piatră de la Kaifeng. Moștenirea Comunității evreiești în China străveche], apărut în 2006, s-a impus ca o lucrare de referință în cercetarea de specialitate. În spectrul aceluiași preocupări se înscrie și opera sa prezentă, o analiză de conținut a reperelor principale ale iudaismului și ale culturii chineze, realizată pe baza juxtapunerii surselor primare, a textelor sacre din cele două spații culturale, dar și a materialelor istorice și critice de dată mai recentă, mergând pe filonul istoriei până în ziua de azi.

Reflecții asupra similitudinilor și a diferențelor celor două culturi ale omenirii cu cea mai veche existență neîntreruptă până astăzi s-au mai produs. Tiberiu Weisz este însă primul care realizează o comparație amplă, fundamentată pe surse și bazată pe o muncă asiduă de peste 10 ani de zile și pe o vastă erudiție în domeniul ambelor culturi. Autorul are meritul de a cunoaște iudaismul din interior, însă în același timp de a fi și foarte bine familiarizat cu cultura chineză, înțelegându-i subtilitățile aproape ca un nativ. „Scopul meu este de a invita cititorii către un mod unic de a privi atât China, cât și iudaismul, și anume din interior, așa cum sunt ele văzute de cei care trăiesc în culturile respective”, mărturisește el în „Introducere” (p. XVIII, trad. n.). Mai mult decât atât: Tiberiu Weisz cutează să propună ideea (de tip teologic) a unei unice surse din care ar proveni cele două culturi: „La nivel personal, scrierea acestei cărți m-a provocat constant prin legătura implicită dintre cele două culturi. Nu am mai putut privi iudaismul dintr-o perspectivă pur evreiască, nici credințele chineze dintr-una strict chinezească. Undeva și cândva în trecutul îndepărtat, cele două culturi au izvorât dintr-o unică sursă”. (p. XVII, trad. n.)

Rezultatul demersului comparativ este o lucrare sintetică ce se oprește asupra câtorva elemente centrale ale celor două religii și culturi. Pe acestea însă le scrutează până în mari adâncimi, descoperindu-le intenționalitatea mai puțin evidentă și stabilind conexiuni la acest nivel al înțelegerii realității. Bun mânăitor al instrumentelor lingvistice, Tiberiu Weisz își retraduce, acolo unde este necesar, termenii în engleză sau alege dintre mai multe variante recurente în traduceri și literatura secundară pe cea mai aptă să redea sensul primar.

Cartea urmează o cronologie aproximativă, tratând aspectele vizate în ordinea în care ele au apărut ca problematică religioasă. Primele sunt temele de conținut cu caracter general: morfologia sacrului, legământul sau mandatul, mijloacele prin care se realizează acesta. Sunt tematizate apoi, în ordine, provocările exterioare generate de întâlnirea cu alte religii, epoca de aur a rațiunii, formele de mistică, reformele și reformatorii, provocările timpurilor moderne, iar în final statalitatea.

Dincolo de paralelisme obișnuite pe care le-ar putea stabili cu ușurință orice cercetător (Elohim – Shangdi; Legământul lui Dumnezeu cu poporul Său – Mandatul pe care Shangdi îl încredințează Fiului Cerului, împăratul, și prin el poporului; Tora – cărțile Liji; shekhina – ta), Weisz lansează niște ipoteze revoluționare, cum ar fi, de exemplu, aceea că Laozi (604-531 î.Hr.), înțeleptul daoismului, în călătoria sa spre Vest, ar fi intrat în contact, pe Drumul mătășii, cu ideile biblice și mai ales cu istorisiri despre Israelul din vremea lui Solomon. Weisz este primul care susține că anumite idei din „Daodejing”, lucrarea fundamentală a daoismului, atribuită în mod tradițional lui Laozi, idei care sunt considerate

Recenzii

originale în lumea chineză, ar fi de fapt de proveniență veterotestamentară, că mica țară cu o populație redusă, dar care trăiește în prosperitate și pace (Daodejing, par. 80) ar fi de fapt Regatul lui Solomon, ba chiar că stilul sentențial al cărții ar fi împrumutat de la „Proverbele lui Solomon” (p. 13 ș.u.). Dao, Unul, cel dincolo de orice conceptualizare, se suprapune în maniera în care este descris în Daodejing peste Elohim Unul, mai ales atunci când Acestuia I se atribuie caracteristici apofatice. Weisz își susține teoria indicând locurile biblice ale căror formulări se regăsesc întocmai în Daodejing. Ele nu sunt puține, iar identitatea de expresie e, într-adevăr, frapantă. Rămâne de văzut în ce măsură iopteza sa va câștiga adepti și va reuși să se impună în lumea științifică internațională.

Vom alege spre exemplificare și o interpretare inedită a lui Weisz din spațiul istoriei mai recente, și anume aceea în care Hong Xiuquan (1814-1864), liderul militar și harismatic al Rebeliunii de la Taiping (1851-1864), autodeclarat fratele mai mic al lui Iisus Hristos, este înțeles în spiritul mesianismului ebraic. Hong luptă pentru realizarea planului lui Dumnezeu în interiorul acestei lumi, ceea ce pentru chinezi s-ar traduce prin înlăturarea dinastiei de origine străină Qing și refacerea regalității chineze cu centrul în vechea capitală Nanjing. Printre textele sacre cu ajutorul cărora Hong se legitimează se numără și o traducere rudimentară a unor părți din Biblia creștină în limba chineză. Tiberiu Weisz este însă de părere că valorile pe care și le însușește de aici Hong – cele zece porunci, monoteismul, misiunea mesianică – sunt mult mai apropiate de iudaism decât de creștinism (p. 148 ș.u.). Însuși mesianismul său intramundan îl înscrie pe Hong cu ușurință pe linia personalităților mesianice evreiești, în ceea ce privește atât expresia sa personală, cât și urmările pe care apariția unui asemenea fenomen le lasă asupra propriei culturi. Textele biblice la care face apel Hong Xiuquan sunt veterotestamentare, cu precădere cele ale profetei lui Isaia, motiv pentru Weisz se întreabă dacă nu cumva Hong face o confuzie între Isaia și Iisus.

Mesianismul de factură iudaică al lui Hong este valorizat ca un nou argument pentru legătura inefabilă dintre cele două culturi. În același registru se înscrie întregul proces comparativ al lui Weisz. Adoptând o terminologie chineză, el sugerează că iudaismul ar putea fi considerat complementarul de tip yang pentru cultura de tip yin a Chinei. Iudaismul, unul dintre pilonii esențiali ai civilizației occidentale, capabil și astăzi să își dinamizeze adeptii spre o solidă implicare în social, ar avea drept pandant civilizația chineză, rămasă izolată și neînțeleasă vreme de milenii, favorizând retragerea, contemplația și integrarea în ritmurile naturii...

Interpretările lui Weisz se propun lumii intelectuale ca niște reflexii deosebit de interesante și cu un grad ridicat de originalitate. Trebuie așteptată apariția altor specialiști cu un nivel similar de erudiție în cele două domenii și preocupare pentru analiza lor profundă. Doar atunci când va exista o pluralitate a interpretărilor va putea fi evaluat cu mai multă precizie aportul academic al lui Tiberiu Weisz. Meritul incontestabil al lucrării e aceea de a fi deschizătoare de drumuri, și avem convingerea că va rămâne mult timp de acum încolo o piatră de hotar în cercetarea de specialitate.

Ca un minus al cărții poate fi semnalată lipsa concluziilor sau a notițelor rezumative, atât la încheierea fiecărui capitol, cât și la final. Acestea ar fi facilitat cititorului procesul de ordonare a vastului spațiu informațional.

Recenzii

Pentru publicul român, lucrarea se prezintă ca o lectură plăcută și care îmbogățește, deschizând noi orizonturi nu doar spre înțelegerea a două spații și culturi de o deosebită importanță în istoria umanității, ci și spre cunoașterea modalităților prin care se poate realiza un demers comparativ fecund, capabil să contribuie la comunicarea interculturală a zilelor noastre.

Lect. Univ. Dr. Alina Pătru

Wiebke Koenig, Karl-Fritz Daiber (ed.), *Religion und Politik in der Volksrepublik China* [Religie și politică în Republica Populară Chineză], Serbia: Religion in der Gesellschaft [Religia în societate], vol. XXIII, Ed. Ergon, Würzburg, 2008, 458 p., ISBN 978-3-89913-602-9.

Republica Populară Chineză își câștigă astăzi tot mai pregnant locul în prim-planul atenției publice internaționale. Redutabilă ca forță politică, R.P. Chineză se dovedește a fi și un agent economic ingenios, capabil a coagula interese economice mondiale. Reinventându-se pe sine – pentru a câta oară în istorie? – în urma Revoluției Culturale a lui Mao (1966-1976), China este fascinantă astăzi și ca profil cultural și religios, sectoare ale vieții chineze aflate în plin dinamism, prezentul fiind cel al transformărilor profunde și al căutărilor substanțiale. Situația religioasă actuală a Chinei este insuficient tratată în literatura de specialitate internațională. Lucrarea coordonată de Wiebke Koenig și Karl-Fritz Daiber are rolul important de a umple un gol, oferind, prin cele 15 contribuții pe care le reunește, informații de maximă actualitate, bine documentate și filtrate printr-un instrumentar științific riguros.

Reflecțiile introductive (p. 11-47) îi aparțin lui Wiebke Koenig, specialistă în sociologia culturii și a religiei, cu aplicație în zona Asiei de Est. Dintru început ea precizează că termeni precum „religie” sau „religii”, la plural, sunt proiecții culturale europene asupra spațiului chinez. În accepțiune occidentală, o religie se construiește pe un suport dogmatic solid, are la bază un canon de scrieri sacre, cunoaște anumite forme de instituționalizare și își dezvoltă pe toate aceste paliere metode de delimitare față de alte ideologii. Chinezii nu separă cu strictețe cele „trei credințe” (san jiao) tradiționale – confucianismul, daoismul și budismul – nici din punct de vedere dogmatic, nici din cel instituțional. În istorie, toate au fost încadrate într-un sistem ierarhic menit să garanteze ordinea și stabilitatea socială și avându-l drept for suprem pe împărat. Intenția cărții este, în primul rând, aceea de a conceptualiza formele structurale ale legăturilor dintre religiile chineze și demnitatea imperială, iar în al doilea rând aceea de „a analiza în ce măsură transformările politice ale secolului al XX-lea și transformările din interiorul câmpului religios modifică aceste aranjamente” (p. 17).

Materialul introduciv al lui Wiebke Koenig construiește și țesătura de bază în ochiurile căreia se fixează celelalte studii. Ea precizează care sunt metodele folosite – cele ale sociologiei religiilor – și oferă informații despre actualul cadru legislativ chinez și atitudinea sa ambivalentă față de religii. Dacă prin Constituția din 1982 se garantează libertatea

Recenzii

religioasă tuturor, tot aici exercitarea atitudinii religioase e împinsă în domeniul privat, activitățile religioase care pun în pericol ordinea publică sunt scoase în afara legii, iar influențele externe exercitate prin intermediul grupărilor religioase sunt limitate strict (p. 25 ș.u.). În absența unei legi generale a cultelor, promulgarea diferitelor documente – uneori mai permissive, alteori mai restrictive – menite să reglementeze activitățile religioase pe teritoriul Chinei și interpretările și aplicările diferite ale acestora în fiecare context face ca viața grupărilor religioase să cunoască un parametru de instabilitate ridicat (p. 28 ș.u.). Deviza fundamentală a politicii chineze contemporane este realizarea „societății armonioase” (hexie shehui) (p. 29). Conceptul, vag, general, dar cu rădăcini adânci în civilizația chineză, a substituit cu succes lozincile comuniste, constituindu-se într-o nouă ideologie ale cărei efecte încearcă să le urmărească prezentul volum.

Partea I a cărții dezvoltă în două contribuții o perspectivă istorică asupra relației dintre religie și politică în China. Shmuel N. Eisenstadt tematizează raportul dintre religie și stat într-o cultură ce urmărește obținerea izbăvirii în interiorul mundanului, prin integrarea în sistem și respectarea normelor acestuia cu o disciplină de fier (p. 49-62). În centrul întregului construct se află persoana împăratului, sacerdot suprem și garant al ordinii publice. Confucianismul reușește să ocupe locul ideologic și instituțional principal, dar și religiile secundare, daoismul și budismul, își au poziția lor bine determinată. Mai târziu, în acest cadru sunt integrate, pe rând, islamul și creștinismul. Ia naștere astfel un întreg topos simbolic în care raporturile instituționalizate dintre centru și periferie devin coordonate axiale ale întregii lumi, astfel încât orice punere sub semnul întrebării a ierarhiei de mai sus e percepută ca o amenințare la adresa stabilității generale. De aceea sistemele religioase, mai ales cele de proveniență străină, trebuie atent monitorizate, pentru ca orice pericol să fie înăbușit în fașă. În secolul al XX-lea, împăratului i s-a substituit statul, sistemul rămânând în rest neschimbat. Chiar și atunci când statul a devenit ateu, sistemul a putut rămâne în picioare, nu în ultimul rând datorită valorizării confucianismului drept simplă filozofie, devenită în același timp ideologie legitimatoare.

Dru C. Gladney deschide o perspectivă istorică asupra prezenței islamului în China, religie venită din afară și răspândită la anumite grupări etnice (p. 63-100). Studiul analizează raportul dintre grupările islamice și statul chinez de-a lungul timpului și diferitele tentative de limitare a activității misionare islamice pe teritoriul Chinei, mai ales pe cea a rețelelor sufite cu viziuni exclusiviste (p. 75 ș.u.).

Partea a doua tematizează reglementările politice aduse religiei în China contemporană. Aici, o primă serie de cinci contribuții este dedicată religiilor recunoscute oficial în China. În primul studiu (p. 103-137), Karl-Fritz Daiber oferă o perspectivă de ansamblu asupra activității acestora și a organizării lor sub forma unor asociații ce uneori prin adjectivul „patriotic” (ca de ex. în cazul Asociației Patriotice Catolice Chineze) își propun să evidențieze totala lor fidelitate față de stat. Organizarea de acest tip e o condiție sine qua non a existenței lor pe teritoriul Chinei. Prin refuzul recurgerii la aceste soluții administrative, o religie ar decădea din statutul totuși privilegiat de religie recunoscută, devenind un simplu „cult” (p. 133). De menționat că termenul din urmă este în întregime conotat negativ în China – orice „cult” trebuie urmărit și combătut, pentru că simpla etichetă indică deja asupra faptului că el aduce prejudicii sociale.

Recenzii

Carsten Krause dedică studiul său budismului și interdependenței dintre acesta și stat în R.P. China (p. 138-168). Fazele de persecuție, motivată mai ales prin faptul că puterea economică a anumitor mănăstiri budiste luase proporții resimțite drept amenințătoare, au fost urmate de cele de susținere a budismului, considerat religie indigenă și de aceea preferat față de alți agenți activi pe piața religioasă.

Wei Chao conturează imaginea daoismului pe teritoriul Chinei (p. 169-200), religie a retragerii din fața istoriei și prin aceasta un pandant al confucianismului. Tocmai prin opoziția implicită față de confucianism, daoismul și-a adus contribuția la configurarea nu doar a unui mod de viață, ci și a unui tip de societate. Mai mult decât atât: prin asimilarea unor idei străine, daoismul a dezvoltat pe alocuri și trăsături militare. Prin legătura sa strânsă cu medicina chineză, cu artele marțiale sau cu formele de gimnastică tradițională, daoismul s-a fixat puternic la baza modului de viață chinezesc. Wei Chao constată o înflorire simptomatică a daoismului în acele perioade istorice în care ordinea și ideologia statală se află în transformare.

Următoarele două referate, semnate de Beatrice Leung și Marcus J.J. Wang (p. 201-223), respectiv de Kit-Man Li (p. 225-250), analizează situația Bisericilor creștine de pe teritoriul Hong Kong-ului. În perioada protectoratului britanic, Biserica Catolică din Hong Kong a încercat să își asume rolul de mediator între Statul Vatican și R.P. Chineză, atitudine criticată azi de guvernul chinez. Îndeosebi atunci când Vaticanul numește episcopi fără consultarea prealabilă a oficialităților chineze se reactualizează un conflict care mocnește latent în permanență. În schimb, implicarea bisericilor, catolică sau protestante, în activități de asistență socială sunt privite deosebit de favorabil. Concluziile lui Li scot în evidență pragmatismul societății și al politicii chineze.

Urmează apoi două contribuții dedicate atitudinii factorului politic față de minoritățile religioase. Kristin Kupfer arată că, și după încheierea revoluției culturale, politica chineză a fost aceea de „combatere a învățăturilor eretice” (p. 251-288). Fie că este vorba de „sectarianismul popular”, fie de societățile secrete, avându-și originea în religiile locale, fie de formațiuni misionare de proveniență occidentală nerecunoscute oficial, autoritățile centrale sau locale organizează adesea adevărate campanii împotriva acestora. Discursurile justificative scot în evidență așa-zisa criminalitate a acestor organizații, dedusă din criminalitatea unor membri individuali. Kupfer critică incapacitatea autorității statale de a analiza mai obiectiv aceste grupări, folosindu-se, de exemplu, de metodele sociologiei religiilor.

Foarte mediatizată este persecuția religioasă împotriva sectei Falungong, tematizată în studiul lui Thomas Heberer (p. 289-312). Mișcarea, înființată de Li Hongzhi în 1992, reunește „momente budiste, daoiste și animist-șamaniste” (p. 293), practici din qigong și teorii conspiraționiste, avându-i ca agenți pe extratereștrii ce își propun să subjuge omenirea cu ajutorul științei și al tehnologiei moderne. Interzisă în 1999 și mereu urmărită de atunci încoace, mișcarea reușește totuși să atragă categorii sociale dezavantajate de profunde transformări tehnologice și economice ale lumii de azi.

Ultimele două materiale ale părții a doua tratează problema religiei și a politicii etnice chineze. Dru C. Gladney își oprește atenția asupra evoluției și percepției islamului în China după 11 septembrie (p. 313-337). Sunt inventariate formele de islam și mișcările

Recenzii

apărute în cadrul acestora, e discutat raportul dintre identitatea musulmană și apartenența la societatea chineză și sunt identificate tensiuni motivate etnic sau religioase ce pun în pericol armonia întreținută cu atâta efort de statul chinez.

Martin Slobodnik se dedică problemei delicate a budismului tibetan, perceput ca una dintre cele mai mari amenințări pentru securitatea internă (p. 339-358). Rolul central al religiei în definirea identității tibetane, activismul politic și social al călugărilor și călugărițelor budiste de aici își găsesc greu locul în cadrul procustian impus de legislația chineză. Dacă în anii '80 politica autorităților chineze față de Tibet a fost mai lejeră, începând din 1991 ea s-a înăsprit din nou, generând reacții adverse în lumea tibetană și ciocniri cu ecou în presa internațională.

Partea a treia, finală, cumulează trei studii pe tema raportului dintre evoluțiile politice și transformările religioase. Mayfair Mei-hui Yang se oprește asupra unui subiect de religie civilă: cultul lui Mao (p. 361-390), care a dobândit o amploare fără precedent în timpul revoluției culturale. Cinstirea lui Mao ca părinte al statului și erou revoluționar a trebuit în această perioadă să ofere un substitut oricărei forme de religiozitate, toate combătute vehement în încercarea utopică de a implementa un nou model social. Totuși autorul identifică în ideologia maoistă elemente ascunse de factură daoistă, ca de ex.: conceptul „revoluției permanente”, provenit din eterna transformare scoasă în evidență de daoism, sau gândirea în opoziții complementare ce se inspiră din filozofia dualistă a lui yin și yang.

Karl-Fritz Daiber revine cu o contribuție despre transformările pe care le înregistrează confucianismul religios (p. 391-425). Acesta nu se numără printre religiile reînscute în China, însă a stat la baza tuturor ideologiilor statale ale Chinei secolului al XX-lea. Astăzi, confucianismul suferă transformări majore, revenind în centrul atenției publice și prin dimensiunea sa religioasă. Exemplul oferit e cel al orașului Qufu din provincia Shandong, urbea natală a lui Confucius, locul în care e venerat mormântul lui și un pilon important al evlaviei confucianiste din toate timpurile.

Theresa Chong Carino încheie amplul volum cu un studiu despre experiența unui ONG de origine creștină pe teritoriul Chinei (p. 427-451). Este vorba despre Fundația Amity. Materialul țintește spre analiza gradului de realizare a unei societăți civile active în China, în care actori precum ONG-urile, chiar cele cu o bază religioasă, să își poată aduce o contribuție semnificativă la configurarea profilului social.

Cele 15 studii reunite în volumul de față, redactate fie în limba engleză, fie în limba germană, au meritul de a constitui un prim pas în analiza complexei realități chineze de astăzi cu mijloacele sociologiei religiilor. Ele sunt deosebit de interesante și pentru cititorul român. Teologului i se permite ca din observațiile asupra unui alt context religios să extragă învățăminte cu aplicabilitate și în spațiul lui, dar și să își însușească instrumente hermeneutice care să îi faciliteze interpretarea corectă a dinamicii religioase a prezentului. Specialistului în studiul comparat al religiilor lucrarea îi deschide perspective noi, îi lărgeste orizontul spre un peisaj fascinant și aparte al scenei religioase mondiale. Cititorului interesat pur și simplu de înțelegerea lumii în care trăim i se oferă accesul la un teritoriu geografic și științific vast, atent survolat și captat în categoriile discursului cultural de relevanță mondială.

Lect. Univ. Dr. Alina Pătru

Notițe bibliografice

Petre Semen, *Sensul vieții și al suferinței. Comentariu la Ecclesiast și Iov*, Doxologia, Iași, 2010, ISBN 978-606-8117-11-9, 167 p.

Cele două cărți aparținând literaturii sapiențiale a Vechiului Testament au reprezentat încă din Antichitate o provocare pentru cititorul lor, evreu sau creștin. Atât Iov, cât și Ecclesiastul au în comun refuzul de a se conforma gândirii oficiale „corecte” în discuția despre sensul vieții, în general, și al suferinței umane, în special. Iov este un interlocutor incomod pentru prietenii săi, incapabili să-i ofere un răspuns pe măsura suferinței sale. Ecclesiastul a încetat de mult să mai poarte un dialog cu cineva; în monolog găsește singura modalitate de a-și exprima, nestingherit, convingerea că viața omului nu este decât deșertăciune și vânare de vânt.

Părintele profesor Petre Semen (Facultatea de Teologie Ortodoxă Iași) ne invită să recităm cele două cărți profunde – poate cele mai profunde dintre cărțile Vechiului Testament –, respectându-le în primul rând autoritatea divină, criteriul care a determinat acceptarea lor în canonul Sfintei Scripturi, atât în iudaism, cât și în creștinism. Compararea lor cu creațiile altor popoare din lumea antică scoate în evidență o deosebire fundamentală. Pesimismul, în Egipt și Mesopotamia, indică spre suicid, ca ultimă soluție rezonabilă în fața unei vieți sufocate de greutate și încărcate de contradicții. Iov și Ecclesiastul recunosc că realitățile acestei lumi scapă posibilității omului de a le înțelege în totalitate. Prin urmare, într-un final, amândoi se pleacă în fața Creatorului, iar mărturia lor nu poate fi decât paradoxală: mai presus de certitudinea efemerității vieții este teama de Dumnezeu și păzirea poruncilor Lui, în așteptarea judecății Lui (*Ecc* 12, 13-14), într-o stare de „pocăire în praf și în cenușă” (*Iov* 42, 6).

Pr. Constantin Oancea

Floyd Frantz, *Cum tratăm alcoolismul: manual pentru uzul preoților și medicilor*, trad. Nicoleta Amariei, Ed. Trinitas, Iași, 2007, 161p., ISBN 978-973-7834-98-0

Dacă fenomenul alcoolismului în România trezea altădată reacția comunității bisericesti, precum în cazul „Oastei Domnului”, astăzi mișcarea anti-alcoolism are la noi, ea însăși, multă nevoie de spijin. A fost necesar aportul energetic al unor persoane din străinătate, care, cu experiență și determinare, să urnească activitatea în acest domeniu. Una dintre ele

Notițe bibliografice

este psihologul american Floyd Frantz, membru al Centrului Misionar Creștin Ortodox din SUA, la inițiativa căruia a luat ființă la Cluj, cu sprijinul Arhiepiscopiei locale, proiectul „Sf. Dimitrie Basarabov” de informare și tratament al alcoolismului și dependenței de alte droguri. Manualul de față este destinat celor care fac experiența alcoolismului: dependenți, familii, preoți și personal medical și care doresc să cunoască mai bine ideile de bază ale înțelegerii alcoolismului ca boală (nu doar ca păcat), precum și principiile celor mai importante programe de recuperare din alcoolism, anume Alcoolicii Anonimi și Serviciile Familiale Al-Anon, prezente și în țara noastră. Abordarea multi-disciplinară propusă, bio-psiho-socio-spirituală (numită modelul de tratament Minnesota, care dezvoltă metoda celor 12 pași) pretinde, desigur, colaborarea tuturor celor care pot ajuta la trecerea alcooliciului din dependență în abținere. Este subliniat rolul major pe care îl poate juca parohia în organizarea unor grupuri de suport, de tip AA sau Al-Anon. Cartea conține și acatistul icoanei Maicii Domnului – „Potirul nesecat” (din Serpuhov, Rusia), vindecătoare de patima beției, precum și o listă de adrese utile.

Sebastian Moldovan

* * *, *Ortodoxia și problema banilor*, trad. din limba rusă de Adrian Tănăsescu-Vlas, Ed. Sophia, București; Ed. Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2010, 256 p., ISBN 978-973-136-191-8; ISBN 978-606-529-088-4

Literatura dedicată perspectivei Bisericii Ortodoxe asupra problemelor economice și financiare este încă destul de săracă, de aceea orice apariție în acest domeniu este de salutat. Noua traducere realizată de productivul Adrian Tănăsescu-Vlas pentru editura bucureșteană Sophia, în colaborare cu mezina din Alexandria, ne oferă o crestomație de citate din Sf. Scriptură, Sfinți Părinți (Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Capadocieni, Sf. Maxim Mărturisitorul, Sf. Simeon Noul Teolog și alții), stareți ruși (Sf. Ambrozie și Leonid de la Optina) și alți câțiva autori contemporani, preponderent ruși, despre implicațiile spirituale ale sărăciei și bogăției. Prefațată și încheiată de două texte ale arhiepiscopului Ioan Șahovskoi (1902-1989) de San Francisco (din cadrul OCA), alcătuirea ilustrează pe larg afirmația arhierelui rus: „În lume sunt trei tabere: 1) săracii ateï; 2) bogății ateï; 3) creștinii, atât săraci, cât și bogăți (material). Aceasta este harta etică a lumii.” (p. 9). Nici sărăcia, nici bogăția nu ne califică sau descalifică în ele însele pentru Împărăția lui Dumnezeu, ci atitudinea față de acestea. Există, totuși, nuanțe importante: „sărăcia apropiere de Dumnezeu”, „dacă ești sărac, înseamnă că Dumnezeu te iubește”; „deseori, bogăția îl strică pe om”; „cu bogăția nu te sature”; „cu cât iubim mai puțin bogăția, cu atât ne slujește mai credincios”. În pofida titlului (stabilit de ediția rusă, din 2006), nici măcar capitolul „În bani stă oare fericirea?” nu este dedicat banilor ca atare, deși universul financiar ridică o problemă morală proprie (e.g., problema dobânzii). În general, orice specific istoric al fenomenelor economice este ignorat. O tratare mai puțin aforistică, asupra subiectului central al întregii chestiuni, este rezervată pentru finalul lucrării. În „Filosofia proprietății”, arhiepiscopul Ioan Șahovskoi propune să înțelegem semnificația proprietății în perspectivă euharistică.

Sebastian Moldovan

Notițe bibliografice

Rodica Țugui, Daniela Țigmeanu, *Asistența socială în Biserică. Evaluări și cercetări în cadrul programelor sociale ale Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Doxologia, Iași, 2010, 288 p., ISBN 978-606-8117-81-2

Volumul celor două autoare din Craiova (R. Țugui – sociolog; D. Țigmeanu – profesor de asistență socială, animatoare ale Asociației Vasiliada, patronată de Arhiepiscopia Craiovei) prezintă, pe scurt, structurile administrativ-organizatorice furnizoare de servicii sociale ale Bisericii Ortodoxe Române (cap. I), cu o evaluare a două proiecte realizate de Asociația Vasiliada (cap. III). Partea centrală a lucrării (cap. II) cuprinde o cercetare a impactului (percepții și atitudini) pe care programul Patriarhiei Române „Consolidarea inițiativelor comunitare de prevenire a HIV/SIDA și a violenței în familie în România” l-a avut în rândul preoților și al profesorilor de religie din cele 15 eparhii în care a fost aplicat. Inițiat de o organizație de caritate a creștinilor ortodocși din SUA (International Orthodox Christian Charity), programul a fost finanțat de către USAID și tutelat ideologic de John Snow Research and Training Institute (SUA). Alți parteneri au fost Ministerul Educației (care în același timp lansa campania „Educația pentru sănătate în școala românească”, cu componente de educație sexuală contraceptivă) și Fundația „Noi Orizonturi” (Lupeni, un ONG pentru tineret, al cărui rol de promovare a educației „prin aventură și serviciul în folosul comunității”, folosind metoda kai-zen, a „îmbunătățirii continue” (jap.), a dispărut în cele din urmă din program). În ce măsură au fost necesari acești bani și această colaborare cu lideri ai politicilor mondiale de planning familial pentru ca Biserica să-și desfășoare propria misiune este numai una din problemele ridicate de acest program. Cert este, și studiul publicat în acest volum – cu variante și rezumate în lb. engleză – oferă dovada, că există un mare potențial de implicare a Bisericii în problemele sociale cele mai stringente, însă, din nefericire, foarte puțin folosit. „Se pare că acest grup ocupațional (preoții, n.n.) [...] simte nevoia dialogului, a comunicării, a schimbului de opinii asupra problemelor cu care se confruntă în parohii...” (p. 91). Sugerăm eparhiilor și protopopiatelor să recurgă la metode similare de comunicare (focus grup-uri).

Sebastian Moldovan

Martin Tamcke, *Im Geist des Ostens leben. Orthodoxe Spiritualität und ihre Aufnahme im Westen*, Frankfurt și Leipzig, 2008, 206 p., ISBN 978-3-458-71014-1

Lucrarea „Im Geist des Ostens leben. Orthodoxe Spiritualität und ihre Aufnahme im Westen”, Frankfurt și Leipzig, 2008, 206 p., îl are ca autor pe Martin Tamcke (profesor universitar al Universității Georg-August din Göttingen, el ocupă Catedra de teologie ecumenică și istoria Bisericii Orientale, este consultant la „Pro Oriente” și membru al Comisiei pentru dialog al Bisericii Luterane din Germania cu Biserica Ortodoxă Rusă. Lucrarea este o introducere în spiritualitatea răsăriteană, fenomen neglijat de teologia științifică vestică și neînțeles sau neasumat de către diferitele Biserici din Apus. Martin Tamcke

Notițe bibliografice

prezintă viața religioasă a Răsăritului în toate aspectele ei din surse sigure și pe baza celor mai însemnate aspecte din istoria Bisericii. Descriind într-un mod cât se poate de viu spiritualitatea ortodoxă, rugăciunea inimii, icoanele și îndrumarea duhovnicească, autorul arată cum acestea, chiar în afara contextului lor original, pot să lucreze și să îmbogățească pe cei care o caută. Tamcke prezintă în acest sens influențele spiritualității ortodoxe asupra anumitor „căutători” spirituali din Vest și cum și-au însușit ei modul de a fi ortodox. Printre cei mai importanți reprezentanți în acest sens el numește pe Thomas Merton sau pe Henry von Heiseler.

Brat Zaharia-Ciprian

G.G. Blum, *Byzantinische Mystik. Ihre Praxis und Theologie vom 7. Jahrhundert bis zum Beginn der Turkokratie, ihre Fortdauer in der Neuzeit*, Lit Verlag, 2009, 510 p., ISBN 978-3825815257

Georg G. Blum, în lucrarea sa „Byzantinische Mystik. Ihre Praxis und Theologie vom 7. Jahrhundert bis zum Beginn der Turkokratie, ihre Fortdauer in der Neuzeit”, Lit Verlag, 2009, 510 p., prezintă, pornind de la *Mc* 9, 2-13, adică de la Schimbarea la Față a Mântuitorului, experiența mereu înnoitoare a luminii dumnezeiești care apare pe drumul ascezei. El are în vedere diferitele metode de „a face” rugăciunea inimii. Lucrarea este sistematică și cronologică, punând accent pe autorii cei mai reprezentativi în ce privește marile teme ale spiritualității bizantine. De asemenea, Blum are în vedere și fenomenul isihasmului și pe Grigorie Palama. Cum se observă din titlu, autorul pornește în demersul său de cercetare din sec. VII. Georg G. Blum este unul dintre cei mai mari specialiști din spațiul german în ce privește Biserica Răsăriteană (Bizantină) și Bisericile Vechi-Orientale.

Brat Zaharia-Ciprian